

ΟΙ ΘΕΣΜΟΙ ΤΩΝ ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΙΩΝ ΣΤΟΝ ΠΟΛΥΒΙΟ*

Είναι δύσκολο να γράψει κανείς για την Αρχαία Σπάρτη και τους θεσμούς της, τόσο γιατί τα διαθέσιμα ευρήματα δεν είναι πολλά, όσο και γιατί οι πληροφορίες που προέρχονται από Λακεδαιμόνιους συγγραφείς είναι ελάχιστες. Τόπος προέλευσης της πλειοψηφίας των μαρτυριών δεν είναι η Σπάρτη αλλά η Αθήνα¹. Εύλογα λοιπόν η Claude Mossé² θα υποστηρίξει: «Όταν μιλούν οι Σπαρτιάτες δεν μιλούν παρά με τη γραφίδα κάποιων Αθηναίων».

Επιπλέον σύμφωνα με τον Ernst Baltrusch³ το εγχείρημα καθίσταται ιδιαίτερα δύσκολο δεδομένου ότι «καμιά πόλη της Αρχαιότητας -με εξαίρεση τη Ρώμη- δεν απέκτησε τόσο μεγάλο ενδιαφέρον, καμιά δεν δοξάστηκε τόσο όσο η Σπάρτη, αλλά και καμιά δεν αποκρούστηκε με τέτοια σφοδρότητα, όσο αυτή».

Η Σπάρτη, όπως άλλοτε «διά τῆς πολιτείας τό κρυπτόν» (Θουκ. 5, 68, 2) αλλά και με το θεσμό της ξενηλασίας, παραμένει ακόμα και σήμερα απομονωμένη και κλειστή στους ερευνητές· έτσι οι βασικές πηγές των μελετητών είναι η «Λακεδαιμονίων Πολιτεία» του φιλολόγου Ξενοφώντα του 4ου αι. π.Χ.⁴, τα «Πολιτικά» του Αριστοτέλη (Β' 1269 κεφ. 9 κε. προβλ. και 1313) του ίδιου αιώνα⁵ και ο «Βίος του Λυκούργου» του Πλουτάρχου

* Παρουσίαση της μελέτης αυτής υπό μορφή ανακοίνωσης έγινε στην Ημερίδα του Τομέα Αρχαίας και Μεσαιωνικής Ιστορίας, που πραγματοποιήθηκε στο Αμφιθέατρο της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, στις 28 Μαΐου 2005.

1. Βλ. Παν. Δ. Δημάκη, *Πρόσωπα και θεσμοί της Αρχαίας Ελλάδας*, Αθήνα 1994, σσ. 35, 178.

2. Cl. Mossé, *La femme dans la Grèce antique*, Paris 1983, σ. 81: «Quand un Spartiate parle c' est toujours un Athénien qui le fait parler».

3. Er. Baltrusch, *Sparta. Geschichte, Gesellschaft, Kultur*, München 1998, σ. 116.

4. Μπορούμε να αναφέρουμε και τη *Λακεδαιμονίων Πολιτεία* του Κριτία από την οποία μας σώζονται αποσπάσματα.

5. Και η *Λακεδαιμονίων Πολιτεία* του ίσως θα έπρεπε να μνημονευθεί, της οποίας κάποια αποσπάσματα διασώζονται στα *Πολιτικά* του.

του 1ου αι.μ.Χ.⁶ Παρόλα αυτά και κάποιοι άλλοι συγγραφείς, όπως ο Ηρόδοτος, ο Θουκυδίδης, ο Πλάτων⁷, ο Πολύβιος, ο Πausanίας κ.λ.π. μας δίνουν ορισμένες πληροφορίες για τη μικρή ευνομούμενη πόλη του Ευρώτα και τους κατοίκους της.

Στη συγκεκριμένη μελέτη θα επικεντρώσουμε την προσοχή μας στον Αρχάδα ιστορικό Πολύβιο⁸. Ο Μεγαλοπολίτης ιστορικός συνέγραψε μια παγκόσμια ιστορία για τα χρόνια από το 264 ως το 146 π.Χ., μια ιστορία γεγονότων, πολιτικών και στρατιωτικών, μια «πραγματική ιστορία»⁹ (*πραγμα* = γεγονός). Σ' αυτήν την ιστορία «ο Θουκυδίδης της ελληνιστικής εποχής»¹⁰, όπως έχει χαρακτηριστεί, δίνει ιδιαίτερη σημασία στη Σπάρτη¹¹, ενώ αντίθετα παραμελεί την Αθήνα¹².

6. Βλ. Παν. Δ. Δημάκη, *ό.π.*, σ. 35-36.

7. Στο έργο του *Πολιτεία* και ιδίως στους *Νόμους*.

8. Για τον Πολύβιο βλ. K. Ziegler, *Polybios, RE XXI*², Stuttgart 1952· F.W. Walbank, *Polybios, California/Berkeley, Los Angeles, London 1972*· P. Pédech, *La méthode Historique de Polybe*, Paris 1964.

9. Για τον όρο βλ. Πολύβ. 1, 2, 8· 9, 2, 4· 12, 25^ε. 1-7, É. Will, *Histoire politique du monde hellénistique (323-30 av. J.-C.)*, II, Nancy 1967, σ. 484· F.W. Walbank, *Polybios*, σσ. 66-96.

10. W. Nestle, *Griechische Geistesgeschichte (von Homer bis Lucian)*, Stuttgart 1944, σ. 436.

11. Ο E. Lévy (*La Sparte de Polybe, Ktéma* 12, 1987, σ. 63) αναφέρει ότι «Polybe ... s' est montré sensible au mythe Spartiate ... il ne saurait rester indifférent à la question spartiate». Ο G. A. Lehmann (*The 'Ancient' Greek History in Polybios' Historiae: Tendencies and Political Objectives, SCI* 10, 1989-90, σσ. 70-71) επισημαίνει την εκτίμηση και συμπάθεια του Πολυβίου προς τη Σπάρτη. Και ο Πλούταρχος (*Φιλ.* 15, 5) τονίζει τη σημασία της Σπάρτης, όταν ο Φιλοποίμην κατάφερε να την κερδίσει και να τη συμπεριλάβει στην Αχαική Συμπολιτεία: «... προσκτησάμενος αυτοῖς ἀξίωμα πόλεως τηλικαύτης καὶ δύναμιν (οὐ γάρ ἦν μικρὸν Ἀχαιῶν μέρος γενέσθαι τὴν Σπάρτην)». Για την Ελληνιστική Σπάρτη βλ. π.χ. P. Cartledge και A. Spawforth, *Hellenistic and Roman Sparta. A tale of two cities*, London – New York 2002, σσ. 3-90· A.S. Bradford, *Hellenistic and Roman Sparta, AHB* 5, 1991, σσ. 170-178.

12. Ο ρόλος πάντως της Αθήνας στη γενική πολιτική κατά την Ελληνιστική εποχή είναι περιορισμένος και οι Αθηναίοι γενικά προτιμούν, κάτω από τη μακεδονική πίεση, να μείνουν κατά κάποιο τρόπο ουδέτεροι στους πολέμους των Αχαιών με τη Σπάρτη, μολονότι οφείλουν την απελευθέρωσή τους το 229 π.Χ. από τους Μακεδόνες και στην οικονομική ενίσχυση της Συμπολιτείας με σκοπό την απομάκρυνση της Μακεδονικής φρουράς του Πειραιά (βλ. μεταξύ άλλων Chr. Habicht, *Athens from Alexander to Antony* transl. into English by Deborah Lucas Schneider, Cambridge 1997, ιδιαίτερα σσ. 173-174).

Προφανώς το βασικό αίτιο της ενασχόλησης του Πολυβίου με τη Σπάρτη είναι η αντιπαλότητά της με την Αχαϊκή Συμπολιτεία, η εχθρότητα του Αράτου προς τον Κλεομένη και οι επανειλημμένες καταστροφές της πατρίδας του Πολυβίου, Μεγαλόπολης¹³, από το Σπαρτιάτη βασιλιά. Γι' αυτό, τόσο η αποστασία της Σπάρτης από την Αχαϊκή Συμπολιτεία όσο και ο Κλεομενικός πόλεμος κατά της Αχαΐας¹⁴ θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι το «κοινόν ἀτύχημα τῆς Ἑλλάδος» (3, 5, 6)¹⁵. Πρέπει ακόμα να υπογραμμιστεί και η δράση των Σπαρτιατών πολιτικών ανδρών, δηλαδή των τυράννων, δημαγωγών και «ιμπεριαλιστών» που απειλούσε την ελευθερία των πολιτών, την κοινωνική γαλήνη και την ειρήνη στην Πελοπόννησο. Η δράση τους αποτελεί, κατά τον Ε.Λένυ¹⁶, άλλον ένα λόγο για τον οποίο ο Πολύβιος θέλησε να ασχοληθεί με τη Σπάρτη. Κι αν το ενδιαφέρον του Πολυβίου στράφηκε και στο μικτό πολίτευμα της Σπάρτης¹⁷, τούτο οφείλεται στο ρόλο που η ένδοξη και δυνατή αυτή πόλη διαδραμάτισε στην ιστορία της εποχής.

13. Η Μεγαλόπολη είναι η πόλη που δημιουργήθηκε μετά τη μάχη των Λεύκτρων (371 π.Χ.) «από μια μεγάλη συνοίκηση, σαν επιθετική αιχμή εναντίον της Σπάρτης» όπως αναφέρει ο Α. Lesky (*Ιστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας*, μετ. Αγαπητού Τσοπανάκη, 5η έκδ. αναθ. Θεσσαλονίκη 1981, σ. 1061). Ο Ν. Παπαχατζής (*Παυσανίου Ἑλλάδος Περιήγησις*, VIII, 8, 4, Αθήνα 1980, σ. 197.) σημειώνει: «Ο Επαμεινώνδας ενδιαφέρθηκε προσωπικά για το χτίσιμο και των τριών μεγάλων, εχθρικών προς τη Σπάρτη κέντρων: της Μαντίνειας, της Μεγαλόπολης και της Μεσσήνης». Βλ. επίσης Πολύβ. 2, 55, 7-8· 2, 61· 2, 64, 1· 5, 93, 2· 9, 18, 1· Παυσ. 8, 27, 16· Πλουτ. *Κλεομ.* 25, 1. *Φιλ.* 5 και *Τίτ. Λίβ.* 32, 22.

14. Ο πόλεμος του Κλεομένη κατά της Αχαΐας καταλαμβάνει σημαντικό μέρος του 2ου βιβλίου: 2, 44-55 και 64-71, 2. Ορθά ο Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος [*Πολυβίου Ἱστοριῶν Α΄*, μετ. Αθήνα 1971 (1975), σ. 18] σημειώνει τη γνώμη που επικρατεί γενικά ότι η στάση του Μεγαλοπολίτη ιστορικού απέναντι στον Κλεομένη ήταν «κοντόφθαλμη και η σμίκρυνσή του είναι λυπηρή».

15. Αν και η φράση αναφέρεται μόνο στα γεγονότα του 150-146 π.Χ.

16. Λένυ, *ό.π.*, σ. 63. Όμως η δράση των Σπαρτιατών πολιτικών για την αποκατάσταση της παλιάς Σπαρτιατικής ηγεμονίας στην Πελοπόννησο δεν αποτελεί αυτοτελή αιτία για τον Σπαρτιατικό-αχαϊκό ανταγωνισμό αυτής της εποχής, αλλά αποτελεί ένα αντιθετικό σύνολο με την αντίστοιχη δράση του Αράτου και των Αχαιών.

17. Ο Πολύβιος ήταν ένθερμος υποστηρικτής του μικτού πολιτεύματος. Ο Π. Κανελλόπουλος [*Ἀπό τό Μαραθῶνα στήν Πύδνα καί ὡς τήν καταστροφή τῆς Κορίνθου (490-146 π.Χ.)*, τόμ. Α΄, Αθήνα 1963, σσ. 38-39] αναφέρει: «το πολίτευμά της ήταν μικτό και έτσι θα έπρεπε η Σπάρτη να είχε επικρατήσει στην Ελλάδα και να είχε γίνει μέγα κράτος. Δεν το κατάφερε, όμως, αυτό ούτε η Σπάρτη». Αυτό που δεν κατάφερε ούτε η Σπάρτη ούτε

Πηγές που χρησιμοποίησε ο Πολύβιος ήταν τα απομνημονεύματα (ύπομνήματα) του Αράτου, και ελλείψεως άλλων πηγών¹⁸ το έργο του Φυλάρχου¹⁹, του Τιμαίου²⁰ και του Εφόρου²¹. Αναφέρθηκε, βέβαια, και στον ιστορικό Ζήνωνα από τη Ρόδο²² (στα πλαίσια μάλιστα της οξείας κριτικής που του άσκησε ο Μεγαλοπολίτης ιστορικός δεν παρέλειψε να μας δώσει ως παράδειγμα τις τοπογραφικές πληροφορίες του για τη Λακωνική και να αναθεωρήσει όσες θεωρούσε ανακριβείς και τέλος να τονίσει την άγνοια που είχε για τους τόπους)²³. Όταν οι πηγές του ιστορικού δεν ήταν ικανοποιητικές, προσπαθούσε κοπιάζοντας να εξακριβώσει την αλήθεια (16, 20, 5). Ο γιος του στρατηγού της Αχαϊκής συμπολιτείας Λυκόρτα θεωρείται καλός γνώστης της ιστορίας, της τοπογραφίας, των θεσμών –τόσο των πολιτικών όσο και των κοινωνικών²⁴– αλλά και των πολιτικών προσωπικοτήτων της Σπάρτης.

Εμείς λοιπόν θα εξετάσουμε μόνο τους θεσμούς των Λακεδαιμονίων ξεκινώντας με τους πολιτικούς.

τε καμμία «πόλις» της Ελλάδας το κατάφερε η Ρώμη, δηλ. να γίνει και τα δύο, πολιτεία και κράτος, και την υπεροχή της την οφείλει στο πολίτευμά της και στην αρετή των Ρωμαίων, γι' αυτό και ο Πολύβιος γίνεται ο υμνητής της.

18. Βλ. F. W. Walbank, *A Historical Commentary on Polybius*, I, Oxford 1957, σσ. 247 (στο 2, 47, 11), 260 (στο 2, 56, 2), 290 (στο 2, 70, 6), 565-7 (στο 5, 35-9).

19. Ο Πολύβιος (2, 56, 2 κ.ε.) κρίνει ωστόσο αυστηρά το Φύλαρχο.

20. Πολύβ. 12, 11, 1: «ὁ γάρ τας συγκρίσεις ποιούμενος ἀνέκαθεν τῶν ἐφόρων πρὸς τοὺς βασιλεῖς τοὺς ἐν Λακεδαίμονι καὶ τοὺς ἄρχοντας τοὺς Ἀθηναῖσι καὶ τας ἱερείας τας ἐν Ἀργεὶ παραβάλλων πρὸς τοὺς ὀλυμπιονίκας, καὶ τας ἁμαρτίας τῶν πόλεων περὶ τας ἀναγραφὰς τας τούτων ἐξελέγχων, παρὰ τρίμηνον ἐχούσας τό διαφέρον, οὗτός ἐστι (= Τιμαίος)».

21. Βλ. Walbank, *ό.π.*, I, σ. 728. Ο Πολύβιος πιστεύει ότι ο Έφορος είναι ο πρώτος και ο μόνος που προσπάθησε να γράψει γενική ιστορία (5, 33, 2).

22. Πολύβ. 16, 16, 1· 16, 20, 5· και γενικά για το Ζήωνα Πολύβ. 16, 14-20· βλ. H. Ullrich, *De Polybii fontibus Rhodiis*, Diss., Leipzig 1908· H. U. Wiemer, *Rhodische Traditionen in der hellenistischen Historiographie*, Frankfurt am Main, 2001, σσ. 19-27 και 255-262.

23. Βλ. J. B. Bury, *The Ancient Greek Historians*, New York 1958, σσ. 198, 216.

24. Ο Πολύβιος αναγνωρίζει τη σπουδαιότητα του εθνικού χαρακτήρα στους θεσμούς και στην πολιτική ζωή ενός έθνους. Βλ. J. Bury, *ό.π.*, σ. 212. Η Cl. Mossé (*Οι Θεσμοί στην Κλασική Ελλάδα*, μετ. Μ. Παπαηλιάδη, Αθήνα 2002, σ. 130) πιστεύει ότι οι αρχαίοι «δεν διαχωρίζουν τους πολιτικούς θεσμούς από το κοινωνικό καθεστώς που τους στήριζε» και ότι κάνουν λόγο πάντοτε για *Πολιτεία Λακεδαιμονίων* και όχι *Σπαρτιατών*.

Το 6ο βιβλίο²⁵ του Πολυβίου, που σώζεται στο μεγαλύτερο μέρος του και αποτελεί παρέκβαση, μας παρέχει αρκετές πληροφορίες για την πολιτεία ή το πολίτευμα της Σπάρτης, το οποίο έχει συζητηθεί πολύ κατά την Κλασική Αρχαιότητα. Στον κατάλογο των πολιτευμάτων, που θα συγκρίνει και που είναι ονομαστά για τις αρετές τους, το Σπαρτιατικό πολίτευμα αναφέρεται πρώτο. Το εξετάζει μάλιστα σε συνάρτηση τόσο με το Καρχηδονιακό όσο και με το Κρητικό και το Ρωμαϊκό, ασκώντας ταυτόχρονα ευνοϊκή κριτική στο τελευταίο (6, 43-45 και 48-51)²⁶.

Έχει ειπωθεί²⁷ ότι «η ανάλυση της πολιτείας των Λακεδαιμονίων και των Καρχηδονίων, όπως την επιχειρεί ο Πολύβιος, είναι μάλλον πρόχειρη. Και ακόμη προχειρότερη είναι η σύγκριση που πραγματοποιεί ανάμεσα στα δύο αυτά μικτά πολιτεύματα και στο πολίτευμα της Ρώμης. Το συμπέρασμα είναι σχετικά σωστό: το πολίτευμα της Ρώμης είχε μία αναμφισβήτητη υπεροχή», άποψη με την οποία συμφωνούμε.

Ο Αχαιός ιστορικός εξετάζει και το πολίτευμα των Κρητών (6, 45), το οποίο «οἱ λογιώτατοι τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, Ἐφορος, Ξενοφῶν, Καλλισθένης, Πλάτων» θεωρούν όμοιο με το Σπαρτιατικό και αξιόπεινο. Μετά τη σύγκριση της ανομοιότητας των δύο πολιτευμάτων και τη διερεύνηση των βασικών αρχών, των ηθών και των νόμων ο ιστορικός μας δεν αποδέχεται καμμία από τις δύο ιδιότητες που του αποδίδονται: έτσι στο 6, 47, 6 φτάνει στο σημείο να αποδοκιμάσει ξεκάθαρα το Κρητικό πολίτευμα: «Διόπερ οὔθ' ὅμοιαν αὐτὴν ἡγούμενοι τῇ Λακεδαιμονίων οὔτε μὴν ἄλλως αἰρετὴν οὔδ' ἐζηλωτὴν ἀποδοκιμάζειν ἐκ τῆς προειρημένης συγκρίσεως». Ο συγγραφέας μας, ενώ δέχεται, όπως θα δούμε, την παραδοσιακή άποψη για τη Σπάρτη, απορρίπτει την αντίστοιχη παραδοσιακή άποψη για την Κρήτη.

25. Για το 6ο βιβλίο του Πολυβίου, βλ. C. O. Brink και F. W. Walbank, *The Construction of the sixth Book of Polybius*, CQ4, 1954, σσ. 97-122· Th. Cole, *The Sources and Composition of Polybius VI*, *Historia* 13, 1964, σσ. 440-486· F. W. Walbank, *Polybius*, ό.π., σσ. 130-156· του ίδιου, *A Greek Looks at Rome: Polybius VI Revisited*, SCI17, 1998, σσ. 45-59.

26. Στον Αριστοτέλη Πολ. 2, 9, 1269α 29 κ.ε. συγκρίνονται οι πολιτείες Κρητική, Λακωνική και Καρχηδονιακή, ενώ στο *De re publica* του Κικέρωνα το Σπαρτιατικό πολίτευμα εξετάζεται παράλληλα με το Ρωμαϊκό καθώς επίσης παραβάλλονται το Αθηναϊκό, το Κρητικό και το Καρχηδονιακό (2.1.2, 2.23.42, 2.33.58).

27. Π. Κανελλόπουλου, ό.π., τόμ. Α', σ. 27.

Ο Μεγαλοπολίτης ιστορικός αναφέρεται και στα πολιτεύματα της Θήβας και της Αθήνας, τα οποία δεν πραγματεύεται διεξοδικά και δικαιολογεί την άποψή του αυτή (6, 43, 2): «διά τό μήτε τάς αύξησεις έσχηκέναι κατά λόγον μήτε τάς άκμάς έπιμόνους, μήτε τάς μεταβολάς ένηλλαχέναι μετρίως, άλλ' ώσπερ εκ προσπαίου τινός τύχης σύν καιρῶ λάμψαντας». Κατά τον Walbank²⁸, η Αθήνα και η Θήβα δεν προσαρμόζονται στην φυσική εξέλιξη των πολιτειών σύμφωνα με το βιολογικό μοντέλο (αύξηση - ακμή - μεταβολή), το οποίο ο Πολύβιος προσπαθεί και σε άλλο σημείο (6, 4, 7-9) να συσχετίσει, χωρίς απόλυτη επιτυχία, με την ανακύκλωση²⁹, την κυκλική πορεία που ακολουθούν τα πολιτεύματα, δηλαδή μοναρχία, αριστοκρατία, δημοκρατία, που περιγράφεται ως «φύσεως οίκονομία» (6, 9, 10). Πράγματι μας προκαλεί απορία η ευκολία με την οποία ο Πολύβιος προσπερνά το πολίτευμα της Αθήνας. Έχει διατυπωθεί³⁰ ότι η άρνηση του Πολυβίου να συγκρίνει το Ρωμαϊκό πολίτευμα με το Αθηναϊκό οφείλεται και «σε μία μεγάλη αρνητική προκατάληψη». Προφανώς οι αναφορές του ιστορικού στις αδυναμίες του Αθηναϊκού πολιτεύματος οφείλονται στο ότι είναι επηρεασμένος από την ακμή του τελευταίου κατά τον 5ο αι. π.Χ. και θεωρεί κάθε άλλη μεταγενέστερη μορφή του πολιτεύματος αυτού ανάξια λόγου. Συνεπώς, είναι εμφανής από μέρους του μια εχθρική αντιμετώπιση (ο δήμος των Αθηναίων πάντοτε ομοίαζε με το ακυβέρνητο πλοίο 6, 44, 3), που έχει ως αφορμή τις διάφορες αναταραχές τις οποίες υπέστη το Αθηναϊκό πολίτευμα³¹.

Αναμφίβολα, το πολίτευμα της Σπάρτης που εξετάζει ο Πολύβιος είναι το παραδοσιακό³². Ως άριστο πολίτευμα ο Πολύβιος θεωρούσε το μι-

28. Walbank, *ό.π.*, I, σ. 724.

29. Για την ανακύκλωση βλ. π.χ. J. M. Alonso-Nunez. *The Anacyclosis in Polybius*. *Eranos* 84, 1986, σσ. 17-22· St. Podes. *Polybios' Anakyklosis-Lehre, diskrete Zustandssysteme und das Problem der Mischverfassung*. *Klio* 73, 1991, σσ. 382-390· W. Blösel. *Die Anakyklosis-Theorie und die Verfassung Roms im Spiegel des sechsten Buches des Polybios und Ciceros De re publica*. Buch II. *Hermes* 126(1), 1998, σσ. 31-57.

30. Π. Κανελλόπουλου, *ό.π.*, τόμ. Α', σ. 28.

31. Βλ. Πολύβ. 9, 23, 6· 6, 43, 1· 6, 44, 1-9. Μομφή του Πολυβίου για την Αθήνα έχουμε και στο 5, 106, 6-8 (όπου οι Αθηναίοι σαφώς αντιτάσσονται σε λαούς «ήγεμονικούς και φιλελευθέρους» όπως οι Αχαιοί), ενώ στο 38, 4, 2 κ.ε. η γνώμη του ιστορικού είναι αρκετά ευνοϊκή για αυτή.

32. Βλ. Walbank, *ό.π.*, I, σ. 731: «At the time P. was writing the kings had been abolished: nothing shows more clearly that it is the 'traditional' constitution which he is discussing».

κτό³³, επειδή δημιουργούσε μία ισορροπία δυνάμεων μεταξύ των διαφόρων στοιχείων³⁴, δηλαδή το πολίτευμα που ήταν κράμα βασιλείας, αριστοκρατίας και δημοκρατίας. Το πολίτευμα αυτό δεν ήταν γνωστό μόνο θεωρητικά, αλλά είχε δοκιμαστεί και στην πράξη, αφού πρώτος ο Λυκούργος θέσπισε το πολίτευμα των Λακεδαιμονίων κατ' αυτόν τον τρόπο (6, 3, 8)³⁵ και η έμπνευσή του θεωρείται υπεράνθρωπος και θεία (6, 48, 2)³⁶. Οι Λακεδαιμόνιοι μάλιστα από τότε που εφαρμόστηκε η νομοθεσία του είχαν «καλλίστην πολιτείαν και μεγίστην δύναμιν» (4, 81, 12)³⁷. Το Σπαρτιατικό πολίτευμα του Λυκούργου, λοιπόν, ήταν ένα από τα πλέον εξαιρετικά πρότυπα του μικτού πολιτεύματος, γι' αυτό ως το καλύτερο ελληνικό πολίτευμα το παραλληλίζει και το συγκρίνει με αυτό της Ρώμης³⁸. Ας σημειωθεί εδώ ότι ο Πολύβιος δέχεται χωρίς αμφιβολία την πραγματική ύπαρξη του νομοθέτη Λυκούργου σε αντίθεση με τον Πλούταρχο που στην αρχή του βίου του Λυκούργου εκφράζει αβεβαιότητα.

33. Πολύβ. 6, 10, 7. Η φράση «μικτό πολίτευμα» δε μαρτυρείται στον Πολύβιο (Lévy, *ό.π.*, σ. 65, σημ. 8). Ο Διογ. Λαέρτ. 7, 131 αναφέρει: « πολιτείαν δ' ἀρίστην τὴν μικτὴν ἔκ τε δημοκρατίας καὶ βασιλείας καὶ ἀριστοκρατίας θεωροῦσιν». Για το μικτό πολίτευμα στην αρχαιότητα βλ. Kurt von Fritz, *The Theory of the Mixed Constitution in Antiquity*, New York 1954 (2η έκδ. 1958). Ο K. v. Fritz δεν πιστεύει ότι ο Πολύβιος εμπνεύστηκε τις πολιτικές του πεποιθήσεις για το μικτό πολίτευμα άμεσα από το Δικαίταρχο (βλ. A. Lesky, *ό.π.*, σ. 1065, σημ. 1). Στο πρόβλημα των πηγών, που χρησιμοποίησε ο Πολύβιος για το μικτό πολίτευμα, αναφέρεται και ο J. M. Alonso-Nunez, *The Mixed Constitution in Polybius, Eranos* 97, 1-2, 1999, σσ. 16-19. Για τη διαφορά που υπάρχει στους όρους «πολιτεία» και «πολίτευμα» στον Πολύβιο βλ. E. Lévy, *Politeia et politeuma chez Polybe, Ktéma* 15, 1990, σσ. 15-26. Οι τρεις σημαντικές πόλεις, Σπάρτη, Καρχηδών, Ρώμη συνδέθηκαν με το μικτό πολίτευμα κατά την αρχαιότητα βλ. Ι. Γ. Ταϊφάκου, *Σύγκρισις Πολιτειῶν στό De re publica τοῦ Κικέρωνος*, Αθήνα 1996, σ. 35.

34. Βλ. K. v. Fritz, *ό.π.*, σ. 122.

35. Κατά την Cl. Mossé (*Οι Θεσμοί...* σ. 130) η κύρια δυσκολία μας βρίσκεται στην «αδυναμία χρονολόγησης των διαφόρων θεσμών, αφού μας παρουσιάζονται όλοι ως έργο του Λυκούργου».

36. Από τον Πολύβιο 10, 2, 8 κ.ε. μαθαίνουμε ότι και ο Πόπλιος Κορνήλιος Σκιπίων Αφρικανός είχε τον ίδιο περίπου χαρακτήρα και σκοπό με το νομοθέτη Λυκούργο και ενήργησε με τον ίδιο τρόπο στο να καταστήσει σαφές στο λαό ότι τα πάντα τα έκανε κατόπιν θείας έμπνεύσεως.

37. Πρβλ. Πλουτ. *Λυκ.* 31,3· 29, 6 και 29, 10.

38. Βλ. K. v. Fritz, *ό.π.*, σ. 97, Lévy, *ό.π.*, σ. 64.

Ο νομοθέτης των Λακεδαιμονίων, αφού αντιλήφθηκε (χαρακτηριστικές οι μετοχές: *συννοήσας, συλλογισάμενος, προϊδόμενος*) ότι κάθε πολίτευμα, όταν είναι αμιγές και βασίζεται σε μία μόνο δύναμη δεν είναι σταθερό, επειδή η βασιλεία εκτρέπεται σε τυραννία, η αριστοκρατία σε ολιγαρχία και η δημοκρατία σε θηριώδη οχλοκρατία (6, 10), για να αποτρέψει αυτές τις παρεκκλίσεις δημιούργησε τη μικτή πολιτεία, που συνδύαζε τις αρετές των τριών ορθών πολιτειών και γι' αυτό είχε και βασιλείς και γέροντες και δήμο· οι έφοροι και ο ρόλος τους δεν αναφέρονται από τον Πολύβιο στο 6ο βιβλίο στην εξέταση του μικτού πολιτεύματος³⁹, ενώ σε άλλα σημεία της ιστορίας του γίνεται λόγος γι' αυτόν το θεσμό (ενδεικτικά σημειώνω το χωρίο 4, 35, 9). Έτσι οι βασιλείς δεν μπορούν να υπερηφανευτούν και να υπερυψωθούν, διότι φοβούνται το δήμο· ο δήμος από την άλλη φοβάται τους γέροντες και οι γέροντες που έχουν εκλεγεί όλοι ανάμεσα στους αρίστους επρόκειτο να επιδοθούν στην απονομή της δικαιοσύνης (6, 10, 8-10). Ως εκ τούτου η ισορροπία στηρίζεται στον αμοιβαίο φόβο. Η γερουσία μόνο δεν έχει τίποτα να φοβάται και επαινείται γιατί είναι εκείνη που συντελεί στην επίτευξη αυτής της πολιτειακής κατάστασης. Ο νομοθέτης λοιπόν της Σπάρτης με το πολίτευμά του, ενώ συντέλεσε να γίνουν οι Σπαρτιάτες χωρίς καμμία φιλοδοξία και πολύ φρόνιμοι, όσον αφορά την ιδιωτική τους ζωή και τη διαφύλαξη των νόμων της πόλεως, αντίθετα όσον αφορά τους άλλους Έλληνες τους έκανε πολύ φιλόδοξους και υπερβολικά φίλαρχους και πλεονέκτες (6, 48, 8).

Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του Σπαρτιατικού πολιτεύματος είναι η ισότητα ως προς την έγγειο ιδιοκτησία, η περιφρόνηση του υλικού ή χρηματικού κέρδους⁴⁰, η «*αἰδῖος*» αρχή των βασιλέων και η «*διά βίου*»⁴¹ άσκηση της εξουσίας από τους γέροντες, «*δι' ὧν καί μεθ' ὧν πάντα χειρίζεται τά κατά τήν πολιτείαν*» (6, 45, 3-5). Δίδοντας αυτή τη μορφή στο πο-

39. Βλ. F. W. Walbank, *The Spartan Ancestral Constitution in Polybius*, *Ancient Society and Institutions. Studies presented to V. Ehrenberg on his 75th Birthday*, Oxford 1966, σ. 309 και J.-L. Ferrary, *L' Archéologie du De re publica (2.2.4-37.63): Cicéron entre Polybe et Platon*, *JRS* 74, 1984, σ. 91.

40. Βλ. Ξεν. *Λακ. Πολ.* 7, 2 και 7, 6. Πρβλ. και Πλουτ. *Λιχ.* 9, 3 κ.ε.

41. Στο χωρίο του Πολυβίου 6, 45, 5 αναφέρεται ότι: «*οἱ μὲν βασιλεῖς αἰδῖον ἔχουσι τὴν ἀρχήν, οἱ δὲ προσαγορευόμενοι γέροντες διὰ βίου*». Ο W. L. Newman, σχολιάζοντας το χωρίο II.9. 1271a 40 των *Πολιτικῶν* του Αριστοτέλη, λέει ότι ο Πολύβιος στο συγκεκριμένο χωρίο διαχωρίζει την έννοια της «*αἰδῖος ἀρχή*» και «*διὰ βίου*». Έχει δίκιο όμως ο Walbank (ό.π., I, σ. 731, σημ. 1) που λέει ότι αυτό δεν είναι σωστό.

λίτευμα ο Λυκούργος διεφύλαξε την ελευθερία των Λακεδαιμονίων περισσότερο χρόνο -πράγμα που επισημαίνεται επανειλημμένα (6, 10, 11. 48, 2-5. πρβλ 6, 50, 1) - και αυτό το έκανε για να μπορούν οι πολίτες να ζουν με ομόνοια και ασφάλεια.

Ωστόσο και οι Ρωμαίοι έφθασαν, με την πείρα⁴² που αποκτούσαν από την εκάστοτε περιπέτεια, στο ίδιο με τον Λυκούργο πολιτειακό σύστημα⁴³, το οποίο κατά τον Πολύβιο είναι το καλύτερο απ' όλα τα σύγχρονά του (6, 11)· σε σύγκριση με το Ρωμαϊκό, το Σπαρτιατικό πολίτευμα είναι «ένδεές» (ατελές), ενώ το Ρωμαϊκό είναι ανώτερο και δυναμικότερο (6, 50, 4)⁴⁴ ,διότι οι Ρωμαίοι κατάφεραν «πολλῶν μὲν ἡγεῖσθαι, πολλῶν δ' ἐπικρατεῖν καὶ δεσπόζειν, πάντας δ' εἰς αὐτόν ἀποβλέπειν καὶ νεύειν πρὸς αὐτόν» (6, 50, 3). Στην επιτυχία αυτή συντέλεσε σημαντικά η «εὐπορία» (χρηματική ευχέρεια) και η ετοιμότητα για κάθε δαπάνη. Όσον αφορά την ένδεια του Λακωνικού πολιτεύματος ίσως το πολίτευμα του Λυκούργου να είχε αντικειμενικές δυσκολίες, όπως το σιδερένιο νόμισμα και το ανταλλακτικό εμπόριο, οι οποίες θα αναφερθούν παρακάτω, που δεν επέτρεπαν τις μακρινές εκστρατείες⁴⁵ ούτε τη διαρκή άσκηση της ηγεμονίας της Ελλάδος. Ίσως ο Λυκούργος δεν κατάφερε να προβλέψει ότι η Σπάρτη επρόκειτο να διεκδικήσει την ηγεμονία της Ελλάδος. Μπορεί ακόμη ο Πολύβιος, επειδή ήταν Αχαιός, να μην ήθελε να τονίσει και να προβάλλει αυτήν την ηγεμονική διεκδίκηση της Σπάρτης και μάλιστα από την εποχή του Λυκούργου. Επιδιώκοντας ο Πολύβιος να ερμηνεύσει τα αίτια της επιτυχίας των Ρωμαίων, κατάντησε να εμφανίζεται ως ο απολογητής ιστορικός του ρωμαϊκού imperium⁴⁶, αν και ο Eckstein⁴⁷ πιστεύ-

42. Το μεγαλείο της Ρώμης δεν οικοδομήθηκε από την τύχη αλλά από την άσκηση των Ρωμαίων. Βλ. Πολύβ. 1, 63, 9.

43. Στο μυαλό του Πολυβίου η παλαιά πόλη του Λυκούργου και η Ρώμη των Σκιπιώνων είναι αδελφές πόλεις. Βλ. Ι. Ταϊφάκου, *ό.π.*, σ. 53.

44. Ο Α. Σακελλαρίου ('Η μορφή του Λυκούργου στη Λατινική Γραμματεία, *Λακωνικάί Σπουδαί* 15, 2000, σσ. 102, 103 και σημ. 28) πιστεύει ότι ο Πολύβιος αναγνωρίζει την ιδιαιτερότητα όχι την ανωτερότητα του Ρωμαϊκού πολιτεύματος, όπως δέχονται ο Κικέρων και ο Κάτων. Ο J. Bury (*The Ancient Greek Historians*, σ. 207) δέχεται ότι το Σπαρτιατικό πολίτευμα ήταν μία εφεύρεση, ενώ το Ρωμαϊκό ήταν σταδιακή ανάπτυξη.

45. Βλ. Lévy, *ό.π.*, σ. 70.

46. Βλ. Ι. Ταϊφάκου, *ό.π.*, σ. 44, σημ. 82.

47. Βλ. A. M. Eckstein, *Moral Vision in the Histories of Polybius*, Berkeley-Los Angeles-London 1995, (*Hellenistic Culture and Society*, 16), σ. 194 κ.ε.

ει ότι η στάση του ιστορικού μας έχει παρεξηγηθεί. Θα συμφωνήσουμε με την άποψη ότι ο Πολύβιος «δεν υπήρξε υπηρέτης ή κόλακας των Ρωμαίων, αλλά ο άνθρωπος που θέλησε να τους γνωρίσει»⁴⁸, ούτε συνταυτίστηκε μαζί τους, παρότι περιέγραψε με καλή πίστη τις μεθόδους τους, την υπεροχή του πολιτεύματός τους και των όπλων τους⁴⁹.

Στη συνέχεια θα αναλύσουμε ξεχωριστά το κάθε πολιτειακό όργανο του Σπαρτιατικού πολιτεύματος:

A. Οι Βασιλείς

Για τους βασιλείς της Σπάρτης αντλούμε πολλές πληροφορίες από τον Πολύβιο. Η ύπαρξη βασιλείας προκύπτει από το 4, 22, 4: «*Λακεδαιμόνιοι συνήθεις ὄντες βασιλεύεσθαι καὶ πάντως τοῖς προεστῶσι πειθαρχεῖν*». Ὅτι η βασιλεία είναι διπλή φαίνεται στο χωρίο 2, 65, 9 που αναφέρεται στη μάχη της Σελλασίας το 222 π.Χ., όταν ο Κλεομένης τοποθέτησε τον αδελφό του Ευκλείδα στο λόφο Εύα με τους περιοίκους και τους συμμάχους, ενώ ο ίδιος με τους Λακεδαιμονίους και τους μισθοφόρους κατέλαβε το λόφο Ὀλυμπο. Ο Κλεομένης διώρισε βασιλιά το νεώτερο αδερφό του Ευκλείδα το 226, όταν πέθανε ο συμβασιλιάς του Αρχίδαμος και τότε για πρώτη φορά έχουμε στους Σπαρτιάτες «*ἐκ μιᾶς οἰκίας συνέβη δύο σχεῖν βασιλέας*» (Πλουτ. Κλεομ. 11.5)⁵⁰. Ὅτι η βασιλεία στη Σπάρτη είναι κληρονομική, ότι διάδοχος γίνεται ο πιο στενός «*ἄρρην*» συγγενής και ότι οι συγγενείς πρέπει να είναι απόγονοι του Ηρακλέους, το συμπεραίνουμε από την άνοδο στο βασιλικό θρόνο του Λυκούργου, ο οποίος έγινε βασιλιάς, αφού δωροδόκησε τους εφόρους (4, 35, 13 κ.ε)⁵¹. Επίσης ότι η εγκα-

48. Βλ. Β. Τσακατίκα, Πολύβιος, *ΙΕΕ*, τόμ. Ε', Αθήνα 1974, σ. 366.

49. Βλ. Β. Shimron, Polybius on Rome. A Reexamination of the Evidence, *SCI* 5, 1979-80, σσ. 94-117.

50. Άλλο παράδειγμα διπλής βασιλείας μπορούμε να αναφέρουμε, και μάλιστα από δύο διαφορετικές βασιλικές οικογένειες, όπως είναι ο κανόνας στη Σπάρτη, (εξαίρεση αποτελεί ο Ευκλείδας), όταν έφτασε η είδηση του θανάτου του Κλεομένη Γ'. «*Καὶ κατέστησαν ... τόν μὲν ἕνα νομίμως καὶ καθηκόντως. Ἄγχιπολιν, ... Ἄπό δέ τῆς ἐτέρας οἰκίας ... Λυκούργον βασιλέα κατέστησαν*» (4, 35, 10 κ.ε.).

51. Βλ. Πολύβ. 4. 35. 11: «*τόν δέ (Κλεόμβροτον) συνέβαινε βεβασιλευκέναι καθ' οὗς καιρούς ἐξέπεσε Λεωνίδας ἐκ τῆς ἀρχῆς διά τό κατά γένος ὑπάρχειν ἔγγιστα τῆς οἰκίας ταύτης*» 4. 35. 13-14: «*Ἄπό δέ τῆς ἐτέρας οἰκίας, ὄντων ἐκ τῆς Ἴππομέδοντος θυγατρὸς*

τάσταση των βασιλέων γίνεται «κατά τά πάτρια» το διαπιστώνουμε, όταν ο Μαχάτας, ο Αιτωλός, το 219 π.Χ. ήλθε ως πρεσβευτής στη Σπάρτη και εκείνοι που είχαν κάνει το κίνημα παρουσιάστηκαν στους εφόρους και είπαν ότι έπρεπε να αναθέσουν στο Μαχάτα την εποπτεία και «βασιλέας καθιστάναι κατά τά πάτρια⁵² καί μή περιορᾶν τόν πλείω χρόνον παρά τούς νόμους καταλελυμένην τήν τῶν Ἡρακλειδῶν ἀρχήν» (4, 34, 5).

Οι βασιλείς έχουν «ἄϊδιον τήν ἀρχήν» (6, 45, 5)⁵³ και μαζί με τους εφόρους είναι εκείνοι που κηρύττουν τον πόλεμο εναντίον των Αχαιών (4, 36, 1 και 3)· ο λαός και οι εφόροι είναι εκείνοι που αποφασίζουν για την εκλογή των βασιλέων (4, 35, 9). Τέλος οι βασιλείς απολαμβάνουν ιδιαίτερες τιμές στη Σπάρτη, όπως φαίνεται στην περίπτωση του Κλεομένη Γ', ο οποίος έλαβε 2.000 τάλαντα από τα 6.000 που ήταν το μερίδιο των Λακεδαιμονίων από τα λάφυρα της Μεγαλόπολης⁵⁴.

Ἄρχιδάμω δυοῖν παίδων, ὅς ἦν υἱὸς Εὐδαμίδου, ζῶντος δέ καί Ἴππομέδοντος ἀκμήν, ὅς ἦν υἱὸς Ἀγησιλάου τοῦ Εὐδαμίδου, καί ἑτέρων δέ πλείονων ἀπὸ τῆς οἰκίας ὑπαρχόντων, ἀπωτέρω μὲν τῶν προειρημένων, προσηκόντων δέ **κατά γένος**, τούτους μὲν ἅπαντας ὑπερεῖδον, Λυκοῦργον δέ βασιλέα κατέστησαν, οὗ τῶν προγόνων οὐδεὶς ἔτετεύχει τῆς προσηγορίας· ὅς δούς ἑκάστῳ τῶν ἐφόρων τάλαντον Ἡρακλέους ἀπόγονος καί βασιλεύς ἐγεγόνη τῆς Σπάρτης». 4, 81, 1 «Χίλων ὁ Λακεδαιμόνιος ὑπολαμβάνων αὐτῷ καθήκειν **κατά γένος τήν βασιλείαν**...».

52. Ο Πολύβιος σε άλλα σημεία του έργου του (2, 70, 1· πρβλ. 4, 22, 5· βλ. Walbank, *ό.π.*, I, σ. 288) περιγράφει το πολίτευμα ως *πάτριον* χωρίς τους βασιλείς και έχοντας αποκαταστήσει την αρχή των εφόρων· βλ. Walbank, *ό.π.*, I, σ. 483.

53. Ο Walbank (*ό.π.*, I, σ. 732) σχολιάζοντας τον όρο αναφέρει: «permanent office»: not «hereditary» (Paton), though in fact it was hereditary.

54. Βλ. Πολύβ. 2, 62, 1: «Οὐ μὴν ἀλλὰ τούτοις ἐξῆς φησιν ἀπὸ τῶν ἐκ τῆς Μεγάλης πόλεως λαφύρων ἑξακισχίλια τάλαντα τοῖς Λακεδαιμονίοις πεσεῖν, ὧν τὰ δισχίλια Κλεομένη δοθῆναι κατά τούς ἔθισμούς». Το συγκεκριμένο απόσπασμα ανήκει στο τμήμα εκείνο που ο Πολύβιος κάνει κριτική στο Φύλαρχο. Ο Πολύβιος πιστεύει ότι δεν είναι δυνατόν να συγκεντρωθεί ένα τέτοιο ποσό χρημάτων. Άσχετα από αυτό, οι βασιλείς της Σπάρτης έπαιρναν ένα σημαντικό μέρος από τη λεία του πολέμου· έτσι ο Πausanias, ο αρχιστράτηγος, μετά τη μάχη των Πλαταιών (479 π.Χ.), πήρε πάντα δέκα [*«Πausanίη δέ πάντα δέκα ἑξαιρέθη τε καί ἐδόθη, γυναῖκες, ἵπποι, τάλαντα, κάμηλοι ὡς δέ αὐτως καί τᾶλλα χρήματα»* (Hrod. 9, 81, 2) βλ. Fr. Ollier, *Χέρορρον: La république des Lacédémoniens*, Lyon/Paris 1934, σ. 72]. Για τις τιμές που αποδίδονται στους βασιλείς βλ. Hrod. 6, 56-57. *Ξεν. Λακ. Πολ.* 15, 3-6.

Κατά τον Πολύβιο⁵⁵ τόσο η σύμπνοια των δύο βασιλέων⁵⁶ όσο και η πειθαρχία τους στους εφόρους ήταν στοιχεία που βοήθησαν στο να διατηρήσουν οι Σπαρτιάτες την ηγεμονία των Ελλήνων· όταν όμως άρχισαν να διαφωνούν, τότε κατέληξαν στη μοναρχία και πέρασαν πολλές δοκιμασίες. Ο βασιλιάς που άλλαξε την έννομο βασιλεία σε τυραννία και κατήργησε τη διπλή βασιλεία ήταν ο Κλεομένης Γ΄⁵⁷. Βέβαια δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο Πολύβιος αναφέρεται πάντα στο παραδοσιακό πολίτευμα, γιατί την εποχή που συνέγραψε το έργο του οι βασιλείς είχαν καταργηθεί.

Μια άλλη πληροφορία που αντλούμε από τον Πολύβιο είναι για το αξίωμα του επιτρόπου⁵⁸, στην περίπτωση που ο βασιλιάς ήταν ανήλικος· έτσι, όταν έφθασε η είδηση του θανάτου του Κλεομένη Γ΄, διώρισαν βασιλιά από τον ένα βασιλικό οίκο τον Αγησίπολη Γ΄, που ήταν γιος του Αγησίπολη, και ο τελευταίος ήταν γιος του Κλεομβρότου Β΄. Επειδή ο Αγησίπολης Γ΄ ήταν ανήλικος, εξέλεξαν επίτροπο τον Κλεομένη, γιο του Κλεομβρότου και θείο του ανήλικου βασιλιά (4, 35, 12).

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι ο Πολύβιος δείχνει ενδιαφέρον για τους βασιλείς, αν και δεν μας δίνει συχνά λεπτομέρειες. Λαμβάνοντας όμως υπ' όψιν τα όσα αποδίδει στους βασιλείς Κλεομένη Γ΄ και Λυκούργο θα συνηγορούσαμε ότι μεροληπτεί, όταν τους παρουσιάζει ως επαναστάτες και τυράννους⁵⁹.

55. Πολύβ. 23, 11, 4-5: «καί μὴν ἐπὶ τοὺς ἐν τῇ Λακεδαίμονι βασιλεῖς πολλάκις ὑμᾶς ἐπέστησα. λέγων ὅτι τοσοῦτον χρόνον διετήρησαν σφῶν τῇ πατρίδι τὴν τῶν Ἑλλήνων ἡγεμονίαν ὅσον πειθαρχοῦντες ὡσπερ γονεῦσι τοῖς ἐφόροις ἠνείχοντο συμβασιλεύοντες ἀλλήλοις· ὅτε δέ (δια)φωνήσαντες εἰς μοναρχίαν τὰ πράγματα μετέστησαν, τότε πάντων ἅμα τῶν κακῶν πείραν ἐποίησαν λαβεῖν τὴν Σπάρτην».

56. Κατά τον Πλούταρχο (Κλεομ. 5, 2) η εξουσία των εφόρων θα μειωνόταν, αν η βασιλεία ήταν ισόρροπη και ολόκληρη, δηλαδή αν ήταν εκπρόσωποι και των δύο βασιλικών οίκων.

57. Πολύβ. 2, 47, 3: «Ἦδη δ' ἐπὶ ποσόν τοῦ πολέμου προβαίνοντος, καὶ τοῦ Κλεομένου τό τε πάτριον πολίτευμα καταλύσαντος καὶ τὴν ἔννομον βασιλείαν εἰς τυραννίδα μεταστήσαντος». Πρβλ. και 4, 81, 14: «Ἐναργέστατα δ' ἐστὶν ἀφ' οὗ Κλεομένης ὄλοσχερῶς κατέλυσε τό πάτριον πολίτευμα».

58. Για τον επίτροπο βλ. G. Gilbert, *Handbuch der griechischen Staatsalterthümer, I: Der Staat der Lakedaimonier und der Athener*, 2η έκδ., Leipzig 1893, σ. 47, σημ 1· U. Kahrstedt, *Griechisches Staatsrecht, Erster Band: Sparta und Seine Symmachie*, Göttingen 1922, σσ. 137-138.

59. Βλ. Lévy, *ό.π.*, σσ. 68-69, 71.

B. Οι Γέροντες

Για τη γερουσία έχουμε τέσσερις αναφορές στον Πολύβιο· οι τρεις προέρχονται από το 6ο βιβλίο και μία από το 4ο βιβλίο⁶⁰. Βέβαια χρησιμοποιείται και ο όρος «συνέδριον» στο χωρίο 20, 12, 5, όπου κατά τον Walbank⁶¹ υπονοείται η γερουσία. Τα χωρία του 6ου βιβλίου μας δίνουν γενικές πληροφορίες για την αρχή αυτή⁶². Οι γέροντες είναι 28 και μαζί με τους 2 βασιλείς 30⁶³, ασκούν την εξουσία «διά βίου», είναι οι άρχοντες με τους οποίους διοικείται η πολιτεία από κάθε άποψη (6, 45, 5), εκλέγονται μεταξύ των αρίστων⁶⁴ κατ' απόλυτον εκλογή (κατ' ἐκλογὴν ἀριστίνδην) και επιδίδονται στην απονομή του δικαίου «ὥστε τὴν τῶν ἐλαττουμένων μερίδα διὰ τὸ τοῖς ἔθεσιν ἐμμένειν, ταύτην αἰεὶ γίγνεσθαι μείζω καὶ βαρύτεραν τῇ τῶν γερόντων προσκλίσει καὶ ῥοπῇ» (6, 10, 10). Το χωρίο του 4ου βιβλίου αναφέρεται στο φόνο των ομοφρόνων προς το Γυρίδα γερόντων, μετά την αναχώρηση από τη Σπάρτη του απεσταλμένου των Αιτωλών, Μαχάτα, το 219 π.Χ., που είχε έρθει για να συνάψει συμμαχία ανάμεσα στη Σπάρτη και τους Αιτωλούς (4, 35, 5).

Ο ρόλος της γερουσίας φαίνεται πολύ σημαντικός, όπως δηλώνεται με την έκφραση: «δι' ὧν καὶ μεθ' ὧν πάντα χειρίζεται τά κατὰ τὴν πολιτείαν» (6, 45, 5). Στο «μεθ' ὧν», βέβαια, ο ιστορικός υπαινίσσεται και τους βασιλείς. Η εικόνα δηλαδή του σπαρτιατικού πολιτεύματος που μας παραδίδει ο Πολύβιος έχει στο κέντρο τη γερουσία που εξισορροπεί την κατάσταση (6, 10, 7-10). Κατά το Lévy⁶⁵ πίσω από τη σπαρτιατική γερουσία εμφανίζεται η επιβλητική εικόνα της ρωμαϊκής συγκλήτου, αν και ο Νάβης στον Τίτο Λίβιο⁶⁶ ισχυρίζεται ότι δεν υπάρχει στη Σπάρτη πολιτικό όργανο που μπορεί να συγκριθεί με τη Σύγκλητο.

60. Πολύβ. 6, 10, 9.10· 6, 45, 5· 4, 35, 5.

61. Βλ. Walbank, *ό.π.*, III, σ. 86.

62. Σε κάποιες αρμοδιότητες των γερόντων αναφερθήκαμε παραπάνω.

63. Για τη γερουσία βλ. Walbank, *ό.π.*, I, σσ. 731-2.

64. Άρα είναι αριστοκρατική αρχή· βλ. και Πολύβ. 6, 4, 3.

65. Βλ. Lévy, *ό.π.*, σ. 66, και σημ. 17.

66. Τίτ. Λίβ. 34, 31, 18: «*noster legum lator non in paucorum manu rem publicam esse voluit, quem vos senatum appellatis*».

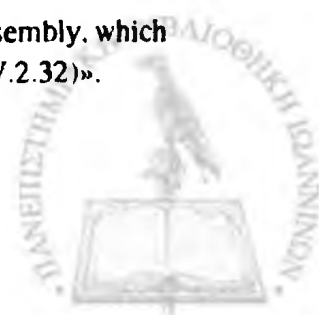
Γ. Η Εκκλησία

Η εκκλησία του δήμου ή απέλλα⁶⁷, όπως ονομάζεται, δηλώνεται στον Πολύβιο με τις λέξεις: *ἐκκλησία, πλήθος, πλήθη, πολλοί*. Τις πιο πολλές μνείες τις έχουμε στο 4ο βιβλίο. Όταν ο Μαχάτας, ο απεσταλμένος των Αιτωλών, ήλθε στη Σπάρτη για να συνάψει συμμαχία «οἱ δ' ἔφοροι ... τῷ δέ Μαχάτα συνεχώρησαν δώσειν τήν ἐκκλησίαν. Συναχθέντος δέ τοῦ πλήθους⁶⁸ παρελθὼν ὁ Μαχάτας παρεκάλει...» (4, 34, 6-7). Μόλις ἔφυγε ο Αιτωλός πρέσβης, δημιουργήθηκε μεγάλη διάσταση απόψεων· ἔτσι κάποι-οι ἀπὸ τοὺς γεροντότεροὺς υπενθύμισαν στο λαό τόσο τις ευεργεσίες του Αντιγόνου και των Μακεδόνων ὅσο και τις ζημιές που προξένησαν οἱ Αιτωλοὶ με το Χαριξένο και τον Τίμαιο το 240 π.Χ. Ὑστερα ἀπὸ αὐτό ο λαός ἄλλαξε γνώμη και πείστηκε να διατηρήσει τη συμμαχία προς το Φίλιππο και τοὺς Μακεδόνες «Οὐ μὴν ἀλλὰ τῶν πρεσβυτέρων τινές ἐπιστήσαντες τό πλήθος ἐπὶ τε τάς Ἀντιγόνου καὶ Μακεδόνων εὐεργεσίας ἐπὶ τε τάς διὰ Χαριξένου καὶ Τιμαίου βλάβας, ὅτε στρατεύσαντες Αἰτωλοὶ πανδημεὶ κατέφθειραν μὲν αὐτῶν τήν χώραν, ἐξηνδραποδίσαντο δέ τοὺς περιοίκους, ἐπεβούλευσαν δέ τῇ Σπάρτῃ, μετὰ δόλου καὶ βίας τοὺς φυγάδας ἐπαγαγόντες, ἐπ' ἄλλης ἐγένοντο γνώμης, καὶ τέλος ἐπείσθησαν τηρεῖν τήν πρὸς Φίλιππον καὶ Μακεδόνας συμμαχίαν» (4,34,9-10). Και στο ἐπόμενο κεφάλαιο (4, 35, 9) πληροφοροῦμαστε ὅτι οἱ ἔφοροι μαζί με την εκκλησία αποφάσιζαν για την εγκατάσταση των βασιλέων· «εὐθέως ὥρμησαν ἐπὶ τό βασιλεῖς καθιστάναι τά τε πλήθη καὶ τό τῶν ἐφόρων ἀρχεῖον». Μία ἄλλη μαρτυρία για την εκκλησία του δήμου ἀπὸ το 9ο βιβλίο (32, 1) αναφέρεται σε περιστατικό που ἔχει σχέση με το Λυκίσκο, τον πρεσβευτή των Ακαρνάνων: «Μετὰ δέ ταῦτα Λυκίσκος ὁ τῶν Ἀκαρνάνων πρεσβευτῆς εἰσελθὼν τό μὲν πρῶτον ἐπέσχε, θεωρῶν τοὺς πολλοὺς⁶⁹ ἐν αὐτοῖς διαλαλοῦντας ὑπὲρ τῶν προειρημένων...».

67. Για τη χρησιμοποίηση του ὀρου Ἀπέλλα ἢ ἐκκλησία βλ. K.-W. Welwei, *Apella oder Ekklesia?: zur Bezeichnung der spartanischen Volksversammlung*, *RhM* 140 (3-4), 1997, σσ. 242-249.

68. Βλ. Πλουτ. *Λικ.* 6 «τοῦ δέ πλήθους ἀθροισθέντος» και Walbank, *ὀ.π.*, I, σ. 483: «τοῦ πλήθους: the general assembly of all freeborn Spartans of 30 and over [cf. Michell, *Sparta* (Cambridge, 1952) 140ff]».

69. Βλ. Walbank, *ὀ.π.*, II, σ. 170: «τοὺς πολλοὺς: the ecclesia or general assembly, which decided questions of peace and war and foreign policy (cf. Xen. *Hell.* II, 4, 38, V.2.32)».

Από τα χωρία που παρατέθηκαν προκύπτει ότι, εκτός από κάποιες αρμοδιότητες της εκκλησίας, δεν μας δίδονται πληροφορίες για τη σύστασή της, για τη σύγκλησή της, για το δικαίωμα αγορεύσεως των μελών της καθώς και για την ισχύ των αποφάσεών της. Έτσι ο ρόλος της εκκλησίας δεν φαίνεται να είναι δυναμικός και αποτελεσματικός, αν και είχαν δοθεί στο δήμο αρκετά πολιτικά δικαιώματα την εποχή του Λυκούργου (6,10,8).

Δ. Οι Έφοροι

Οι έφοροι, όπως ήδη θίξαμε, απουσιάζουν από τη διήγηση του Πολυβίου για το μικτό πολίτευμα στο 6ο βιβλίο. Ίσως επειδή ο θεσμός των εφόρων είναι νεώτερος, αφού δε γίνεται μνεία αυτού του θεσμού ούτε στη μεγάλη ρήτρα του Λυκούργου (Πλουτ. Λυκ. 6). Μας προκαλεί έκπληξη όμως η δήλωση του ιστορικού μας ότι η νομοθεσία του Λυκούργου ίσχυσε μέχρι τη μάχη των Λεύκτρων (4, 81, 12 πρβλ. και 6, 10, 11). Αντίθετα οι συγγραφείς του 4ου αι.π.Χ. περιλαμβάνουν τους εφόρους στις περιγραφές τους για το σπαρτιατικό πολίτευμα⁷⁰. Ο Lévy⁷¹ ίσως να έχει δίκιο, όταν πιστεύει ότι η μη αναφορά των εφόρων οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι ο Πολύβιος επεδίωκε να αντιπαραβάλλει τη Σπάρτη με την Κρήτη επιμένοντας στη μονιμότητα των αρχόντων και θεωρώντας την χαρακτηριστικό του λακωνικού συστήματος. Έτσι οι βασιλείς είχαν «*ἀίδιον τὴν ἀρχήν*» και κληρονομική, οι γέροντες «*διά βίου*» εξουσία, ενώ οι άρχοντες της Κρήτης είχαν ενιαύσια θητεία και το αξίωμά τους είχε δημοκρατικά στοιχεία (6, 46, 4).

Ο όρος «*έφοροι*» μνημονεύεται 23 φορές, και μάλιστα ορισμένοι από αυτούς αναφέρονται ονομαστικά σε άλλα σημεία του έργου (Lévy, σ. 66). Οι 5 έφοροι μαζί με την εκκλησία του δήμου αποφασίζουν για την εγκατάσταση των βασιλέων (4, 35, 9), μαζί με τους βασιλείς για την κήρυξη του πολέμου κατά των Αχαιών (4,36,1.3), όπως αναφέρθηκε ήδη. Είναι οι άρχοντες που έχουν το δικαίωμα να παρουσιάζουν στην εκκλησία του δήμου ξένους πρέσβεις, στους οποίους, εάν επιθυμούσαν, έδιναν και το λόγο (4,34,6). Είναι η αρχή που φροντίζει για τη θυσία (4, 35, 2), είναι εκείνοι που καλούν με κήρυκα τους στρατεύσιμους να συγκεντρωθούν ένοπλοι στο ιερό της Χαλκιοίκου Αθηνάς (4, 22, 8)· είναι αυτοί που στέλνουν και

70. Βλ. π.Χ. Ξεν. Λακ. Πολ. 8 και Αριστ. Πολ. II, 9, 1270b 7-35.

71. Βλ. Lévy, ό.π., σ. 67.

έπειτα ανακαλούν⁷² το βασιλιά Λυκούργο από την εξορία, διότι έκριναν ότι η εναντίον του κατηγορία ήταν ανυπόστατη (5, 91, 2). Σ' αυτούς τους άρχοντες πειθαρχούν και αυτούς σέβονται σαν γονείς, ακόμα και οι βασιλείς και δέχονται να συμβασιλεύουν μαζί τους (23, 11, 4). Και ο Πολύβιος καταλήγει στο συμπέρασμα ότι τόσο καιρό διατήρησαν οι βασιλείς την ηγεμονία των Ελλήνων, όσο καιρό πειθαρχούσαν κατ' αυτόν τον τρόπο στους εφόρους. Ενώ οι προηγούμενες αναφορές μάς δίνουν κάποιες αρμοδιότητες των εφόρων⁷³, οι επόμενες θα μας δώσουν το ρόλο αυτών των αρχόντων στις πολιτικές συγκρούσεις του 3ου αι. π.Χ.

Έτσι έχουμε τους αγώνες που συνοδεύτηκαν από ανθρωποκτονίες ανάμεσα στους εφόρους που ήταν υπέρ των Αιτωλών και εκείνων που ήταν κατά των Αιτωλών το 220 και το 219 π.Χ. (4, 22-23 και 35-36), τη δωροδοκία⁷⁴ των εφόρων από το Λυκούργο για να καταφέρει να γίνει αυτός βασιλιάς και το φόνο των εφόρων από το Χίλωνα το 219 π.Χ. (4, 81), που πίστευε ότι του ανήκε το βασιλικό αξίωμα⁷⁵.

Συνδυάζοντας, λοιπόν, τα δεδομένα καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η αρχή των εφόρων δεν έχει σημαντική θέση στο σπαρτιατικό πολίτευμα και δεν είναι «*ἡ κυρία τῶν μεγίστων*», όπως τη γνώριζε ο Αριστο-

72. Από τον Πολύβιο 5. 29, 8 κ.ε. μαθαίνουμε ότι ο βασιλιάς Λυκούργος, επειδή φοβήθηκε τους εφόρους, κατέφυγε στην Αιτωλία το 218 π.Χ. Οι έφοροι έχοντας μία ψευδή καταγγελία ότι ο Λυκούργος θα άλλαζε το πολίτευμα, συνάθρρισαν τους νέους και πήγαν στο σπίτι του νύχτα· εκείνος, μόλις αντιλήφθηκε το γεγονός, αναχώρησε κρυφά με τους υπηρέτες του.

73. Στο χωρίο του Πολυβίου 12. 11, 1 έχουμε τη σύγκριση των εφόρων με άλλους άρχοντες. Βλ. παραπ.σημ.20.

74. Ο Αριστ. Πολ. II, 9, 1270b 7 κ.ε. αναφέρει: «*ἡ γάρ ἀρχή κυρία μὲν αὐτῆ τῶν μεγίστων αὐτοῖς ἐστίν. γίνονται δ' ἐκ τοῦ δήμου παντός, ὥστε πολλάκις ἐμπίπτουσιν ἀνθρώποι σφόδρα πένητες εἰς τὸ ἀρχεῖον, οἱ διὰ τὴν ἀπορίαν ὄνιοι ἦσαν*».

75. Έτσι ο Χίλων ο Λακεδαιμόνιος, επειδή πίστευε ότι του ανήκε το βασιλικό αξίωμα και επειδή δυσανασχετούσε για την περιφρόνηση των εφόρων προς αυτόν, με την απόφασή τους να βασιλεύσει ο Λυκούργος, αφού συγκέντρωσε διακόσια άτομα ως συντρόφους στο κίνημα, πήγε και έσφαξε όλους τους εφόρους την ώρα του δείπνου, γιατί θεωρούσε πολύ μεγάλο εμπόδιο για την επικράτησή του αυτούς και το Λυκούργο (4. 81, 1 κ.ε.), βλ. Walbank, *ό.π.*, I, σ. 20 | *τῆς τύχης τὴν ἀρμόζουσαν αὐτοῖς (= τοῖς ἐφόροις) ἐπιθείσης δίκην* 4, 81, 5]. Την ίδια φράση χρησιμοποιεί ο Πολύβιος για τον Φίλιππο Ε' και τον Αντίοχο (15, 20, 5-8).

τέλης⁷⁶, αλλά ο ρόλος της περιορίζεται σε πολιτικούς αγώνες και συμπλοκές που διεξάγονται μεταξύ των μελών της.

Ε. Άλλοι άρχοντες

Στον Πολύβιο 24, 7, 5.6.8 έχουμε την πληροφορία για την ύπαρξη στη Σπάρτη κάποιων άλλων αρχόντων, που δε μας είναι γνωστοί από τις βασικές μας πηγές: των «δοκιμαστήρων τῶν κοινῶν» και «τόν ἐπιφανέστατον τῶν δοκιμαστήρων Ἀπολλωνίδα». Πρέπει να υπήρχε νόμος για την εγκατάσταση των δοκιμαστήρων, αφού ο Πολύβιος αναφέρει: «ἐφ' οἷς τινες ἀγανακτήσαντες ἐσπούδαζον κατασταθῆναι δοκιμαστῆρες τῶν κοινῶν κατὰ τοὺς νόμους» (24, 7, 5).

Η λέξη δοκιμαστήρ είναι ἄπαξ λεγόμενον. Οι δοκιμαστῆρες τῶν κοινῶν πρέπει να ήταν περιστασιακή αρχή και συνεπώς δεν προβλεπόταν από το σύνταγμα, το οποίο εκείνη την εποχή βασιζόταν στο αντίστοιχο σύνταγμα των Αχαϊκῶν πόλεων. Οι δοκιμαστῆρες κατά πάσα πιθανότητα ήταν ελεγκτές των δημοσίων χρημάτων και χρεωγράφων και είχαν ως έργο «τὴν ζήτησιν τῶν δημοσίων» (24, 7, 8)⁷⁷.

Μετά την εξέταση των πολιτικῶν θεσμῶν συνεχίζουμε με τους κοινωνικούς:

Α. Οι Κοινωνικές τάξεις

Στη Σπάρτη, όπως είναι γνωστό σε όλους, υπήρχαν τρεις μεγάλες κοινωνικές τάξεις: οι Σπαρτιάτες ή όμοιοι, οι περίοικοι και οι εἰλωτες⁷⁸. Στον Πολύβιο έχουμε τον όρο Σπαρτιάτες⁷⁹ και περίοικοι⁸⁰. ο όρος εἰλω-

76. Βλ. παραπ. σημ. 74.

77. Για τους δοκιμαστῆρες τῶν κοινῶν βλ. Walbank ό.π., III, σ. 260.

78. Εκτός από τις τρεις μεγάλες τάξεις υπήρχαν και μικρότερες ομάδες, όπως νεοδαμώδεις, υπομείονες κ.ά. Βλ. Ξεν. Ελλ. 3, 3, 4-11.

79. Πολύβ. 4, 7, 7· 4, 80, 6· 6, 47, 9· 6, 48, 5· 38, 2, 6.8.

80. Ο Lévy. ό.π., σ. 71 αναφέρει ότι: «si ses analyses (= του Πολυβίου) étaient notre seule source sur la *politeia* de Sparte, nous ignorerions l' existence des éphores comme celles des hilotes et des périèques, et verrions dans la gerousie l' organe essentiel du gouvernement». Όσον αφορά τους περιόικους πιστεύουμε ότι ο Lévy δεν έχει δίκιο, αφού έχουμε δύο χωρία που μαρτυρούν την ύπαρξη των περιόικων· το πρώτο χωρίο είναι το 2, 65, 9 και αναφέρεται στη μάχη της Σελλασίας, όπου οι περιόικοι και οι σύμμαχοι τοποθετήθηκαν από τον Κλεομένη στο λόφο Εύα με αρχηγό τον αδελφό του Ευκλείδα (βλ. Walbank ό.π.,

τες⁸¹ δεν εμφανίζεται καμμία φορά, ενώ έχουμε την αναφορά δούλων⁸² και οίκετων⁸³.

Β. Η Τεκνοποιία

Το θέμα της τεκνοποιίας θίγει το χωρίο του Πολυβίου 12, 6b, 5: «ἔξαπέστελλον οἱ Λακεδαιμόνιοι τοὺς ἀκμάζοντας εἰς τὴν πατρίδα τεκνοποιίας χάριν». Και ο Ξεν. Λακ. Πολ. 1, 6 σημειώνει: «Πρὸς δέ τούτοις καὶ ἀποπαύσας τοῦ ὁπότε βούλοιντο ἕκαστοι γυναῖκα ἄγεσθαι, ἔταξεν (ὁ Λυκούργος) ἐν ἀκμαῖς τῶν σωμάτων τοὺς γάμους ποιεῖσθαι, καὶ τοῦτο συμφέρον τῇ εὐγονίᾳ νομίζων». Στη Σπάρτη επομένως οι πολίτες δεν αποφάσιζαν οι ίδιοι για το γάμο τους, αλλά ο Λυκούργος ὀριζε ο γάμος να συνάπτεται «ἐν ἀκμαῖς τῶν σωμάτων»⁸⁴, δηλ. πριν από τα 30 (γύρω στα 25 για τους άντρες και τα 20 για τις γυναίκες), διότι αυτό θα ήταν πιο συμφέρον για την ευγονία. Για να εξασφαλιστεί αυτή η διάταξη υπήρχε στη Σπάρτη σύμφωνα με τον Πλούταρχο ένα είδος δίκης, η δίκη του ἀγαμίου (δηλ. αυτού που δεν παντρευόταν), του ὀψιγαμίου (δηλ. αυτού που παντρευόταν αργά) και του κακογαμίου (δηλ. αυτού που είχε συνάψει κακό γάμο)⁸⁵.

I., σ. 278· M. Daubies. Cleomenes III. les Hilotes et Sellasie. *Historia* 20, 1971, σσ. 665-695· του ιδίου. Les combattants Laconiens de Sellasie: périèques ou hilotes? *Hom. à Claire Préaux*, Bruxelles 1975, σσ. 383-392). Το δεύτερο χωρίο είναι το 4. 34. 9 (βλ. κεφ. Η Εκκλησία). [Στο χωρίο αυτό έχουμε δύο γραφές: *τοὺς περιοίκους* και *τάς περιοίκους*. Ο Th. Buettner-Wobst στον index της Polybii Historiae στο λήμμα *περίοικοι* αναφέρει: «αἱ περίοικοι scil. πόλεις eorum 4. 34. 9» και ο J. Ducat (Les Hilotes. *BCH* suppl. XX, Paris 1990, σ. 64, σημ. 29) υποστηρίζει τη γραφή *τάς περιοίκους* και όχι *τοὺς περιοίκους*]. Πάντως, είτε τη μία γραφή δεχτούμε είτε την άλλη, υπάρχει μαρτυρία τόσο για περιοίκους όσο και για περιοικίδες πόλεις.

81. Πρβλ. και Lévy, *ό.π.*, σ. 68.

82. Πολύβ. 16. 13. 1. Για την κατάσταση της δουλείας, βλ. Πολύβ. 4, 81, 13: «πικροτάτης δέ δουλείας πείραν ἔλαβον (μετά τη μάχη των Λεύκτρων το 371 π.Χ.) ἕως τῆς Νάβιδος τυραννίδος».

83. Οι οἰκέται είναι δούλοι του οἴκου. Ἐτσι στον Πολύβιο 4, 81, 7 είναι του βασιλιά Λυκούργου, στο 5, 29, 9 είναι επίσης του βασιλιά Λυκούργου, στο 18, 53, 3 του βασιλιά Κλεομένη Γ' και στο 12, 6α, 2 των συμμάχων των Λακεδαιμονίων.

84. Πρβλ. Πλουτ. *Λυκ.* 15, 4: «ἐγάμουν δέ δι' ἄρπαγῆς, οὐ μικράς οὐδ' ἄώρους πρὸς γάμον, ἀλλὰ καὶ ἀκμαζούσας καὶ πεπεύρους».

85. Βλ. Πλουτ. *Λύσ.* 30, 7: «ἦν γάρ, ὡς ἔοικεν, ἐν Σπάρτῃ καὶ ἀγαμίου δίκη καὶ ὀψιγαμίου καὶ κακογαμίου· ταύτη δ' ὑπῆγον μάλιστα τοὺς ἀντί τῶν ἀγαθῶν καὶ οἰκειῶν τοῖς

Η ιδιαίτερη φροντίδα των Σπαρτιατών για το γάμο θα πρέπει να αποδοθεί και στο έντονο δημογραφικό πρόβλημα που αντιμετώπιζε η Σπάρτη. Ίσως για τον ίδιο λόγο είχαν θεσμοθετηθεί για πρώτη φορά νόμοι προστατευτικοί των πολυτέκνων, που έδιναν κάποια προνόμια για τη γέννηση πολλών παιδιών. Ο Αριστ. Πολ. 1270b 1-4 θα μας πει: «Βουλόμενος γάρ ὁ νομοθέτης ὡς πλείστους εἶναι τοὺς Σπαρτιάτας, προάγεται τοὺς πολίτας ὅτι πλείστους ποιεῖσθαι παῖδας· ἔστι γάρ αὐτοῖς νόμος τόν μὲν γεννήσαντα τρεῖς υἱοὺς ἄφρουρον εἶναι, τόν δέ τέτταρας ἀτελῆ πάντων» και ο Αιλιαν. Ποικ. Ιστ. 6,6: «νόμος ἐστὶ τοῖς Σπαρτιάταις τόν παρασχόμενον υἱοὺς τρεῖς ἀτέλειαν ἔχειν φρουρᾶς, τόν δέ πέντε πασῶν τῶν λειτουργιῶν ἀφείσθαι»⁸⁶.

Γ. Η Λακωνική Αγωγή

Ο ρόλος της αγωγής⁸⁷ στην πολιτεία των Λακεδαιμονίων έχει τονιστεί⁸⁸. Κάποιες νύξεις για το τι προέβλεπε η νομοθεσία του Λυκούργου σε σχέση με την αγωγή γίνονται στο επόμενο χωρίο (6, 48, 3): «Ἡ μὲν γάρ περὶ τὰς κτήσεις ἰσότης⁸⁹ καὶ περὶ τὴν δίαιταν ἀφέλεια καὶ κοινότης⁹⁰ σώ-

πλουσίοις κηδεύοντας». Βλ. και M. Lipka, *Xenophon's Spartan Constitution*, Berlin-New York 2002, σ. 179.

86. Βλ. και Παν. Δ. Δημάκη, *ό.π.*, σ. 365. σημ. 23.

87. Κατά τον G. Glotz (*Histoire Grecque*, tom. I, Paris 1938, σ. 357) αγωγή είναι «ἡ ὁμαδική ἐκπαίδευσις, ἡ ὁποία ἐπιβάλλεται ἀπὸ τοὺς νόμους καὶ τὴν ὁποίαν προσφέρουν διδάσκαλοι ἐκλεγόμενοι ἀπὸ τὴν πόλιν, ἡ μαθητεία τῆς ἀρετῆς, τῆς στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς». Βλ. N. M. Kennel, *The Gymnasium of Virtue: Education and Culture in Ancient Sparta*, London 1995· N. Birgalias, *L'odyssée de l'éducation spartiate*, Athens 1999. Αυτήν την αγωγή αργότερα ο Φίλοποίμην, σύμφωνα με τον Πλούταρχο (Φιλ. 16, 8), προσπάθησε προσωρινά να την καταργήσει και να τη διαφθείρει: «Ἀνεῖλε γάρ καὶ διέφθειρε τὴν Λυκούργειον ἀγωγήν, ἀναγκάσας τοὺς παῖδας αὐτῶν καὶ τοὺς ἐφήβους τὴν Ἀχαϊκὴν ἀντὶ τῆς πατρίου παιδείαν μεταβαλεῖν, ὡς οὐδέποτε μικρόν ἐν τοῖς Λυκούργου νόμοις φρονήσαντας».

88. Βλ. π.Χ. Cic. *Pro Flacco*, 63: «*Adsunt Lacedaemonii, cujus civitatis spectata ac nobilitata virtus non solum natura corroborata verum etiam disciplina putatur: qui soli toto orbe terrarum septingentos jam annos amplius unis moribus et numquam mutatis legibus vivunt*».

89. Ο Πολύβιος πιστοποιεί ότι όλοι οι πολίτες απολαμβάνουν ισότητα ως προς τα κτήματα.

90. Εδώ φαίνεται να εννοεί κοινοβιακές μορφές ζωής, όπως είναι τα κοινά γεύματα, δηλ. τα συσσίτια. Πρβλ. Ξεν. Λακ. Πολ. 5· Πλουτ. Λυκ. 10.

φρονας μὲν ἔμελλε τοὺς κατ' ἰδίαν βίους παρασκευάσειν, ἀστασίαστον⁹¹ δέ τὴν κοινήν παρέξεσθαι πολιτείαν, ἢ δὲ πρὸς τοὺς πόρους καὶ πρὸς τὰ δεινὰ τῶν ἔργων ἀσκησις⁹² ἀλκίμους καὶ γενναίους ἀποτελέσειν ἄνδρας». Επίσης ἀπὸ το 6, 48, 7 μαθαίνουμε ὅτι: «Λοιπὸν ἦν τοιαύτην τινὰ παρεισαγαγεῖν τοῖς πολίταις ἀνάγκην ἢ πρόθεσιν, δι' ἧς ὡσπερ καὶ περὶ τοὺς κατ' ἰδίαν βίους αὐτάρκεις αὐτοὺς παρεσκεύασε καὶ λιτούς, οὕτω καὶ τὸ κοινὸν ἔθος τῆς πόλεως αὐτάρκες ἔμελλε γίγνεσθαι καὶ σῶφρον». Αὐτὴν τὴν ἀγωγὴν ἔλαβε ὁ Ξάνθιππος ὁ Λακεδαιμόνιος⁹³ καὶ ὁ Χαίρων⁹⁴. Ἀς σημειωθεῖ ἐδῶ, ὅτι ἀκόμη καὶ κάποιοι Ἀθηναῖοι ἐστελναν τὰ παιδιὰ τους στὴ Σπάρτη νὰ υποβληθοῦν στὴν ἀγωγή· π.χ. ὁ Φωκίων ἐστελε το γιο του καθῶς ἐπίσης καὶ ὁ Ξενοφῶν τὰ δύο παιδιὰ του⁹⁵.

Δ. Ἡ Πολυανδρία

Ὁ Πολύβιος ἀποδίδει στους Σπαρτιάτες συμπεριφορὲς ποὺ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες τὶς θεωροῦσαν παράξενες⁹⁶. Ἀνάμεσα σὲ αὐτὲς εἶναι καὶ ἡ πολυανδρία (Πολυβ. 12, 6b, 8: «Παρά μὲν γάρ τοῖς Λακεδαιμονίοις καὶ πατριὸν ἦν καὶ σύνηθες τρεῖς ἄνδρας ἔχειν τὴν γυναῖκα καὶ τέτταρας, τοτέ δέ καὶ πλείους ἀδελφούς ὄντας, καὶ τὰ τέκνα τούτων εἶναι κοινά, καὶ γεννήσαντα παῖδας ἱκανοὺς ἐκδόσθαι γυναῖκά τινα τῶν φίλων καλὸν καὶ σύνη-

91. Βλ. Λυσίου Ὀλυμπικός 7: «Θαυμάζω δὲ Λακεδαιμονίους πάντων μάλιστα, τίνι ποτέ γνώμη χρώμενοι καινομένην τὴν Ἑλλάδα περιορῶσιν, ἡγεμόνες ὄντες τῶν Ἑλλήνων οὐκ ἀδίκως καὶ διὰ τὴν ἔμφυτον ἀρετὴν καὶ διὰ τὴν περὶ τὸν πόλεμον ἐπιστήμην, μόνοι δὲ οἰκοῦντες ἀπόρρητοι καὶ ἀτείχιστοι καὶ ἀστασίαστοι καὶ ἀήττητοι καὶ τρόποις ἀεὶ τοῖς αὐτοῖς χρώμενοι· ὧν ἔνεκα ἐλπὶς ἀθάνατον τὴν ἐλευθερίαν αὐτοὺς κεκτήσθαι, καὶ ἐν τοῖς παρεληλυθόσι κινδύνοις σωτήρας γεγομένους τῆς Ἑλλάδος περὶ τῶν μελλόντων προορᾶσθαι».

92. Βλ. π.χ. «ἐπιπόνω ἀσκήσει» Θουκ. 2, 39, 1· Ξεν. Λακ. Πολ. 2.3.4.

93. Πολύβ. 1, 32, 1: «Ξάνθιππὸν τινὰ Λακεδαιμόνιον, ἄνδρα τῆς Λακωνικῆς ἀγωγῆς μετεσχηκότα καὶ τριβὴν ἐν τοῖς πολεμικοῖς ἔχοντα σύμμετρον». Βλ. Πολύβ. I, 33-37· Διοδ. 23, 14, 1. 15, 5· Τίτ Λίβ. 28, 43, 19. Βλ. καὶ Walbank, ὁ.π., I, σ. 91. Κ. Ν. Ράδου, Ξάνθιππος ὁ Λακεδαιμόνιος ἐν Καρχηδόνι, *ΕΕΠΙΑΘ* 13, 1916/17, σσ. 299-325.

94. Πολύβ. 24, 7, 1: «(Χαίρων) νέος δὲ καὶ ταπεινὸς καὶ δημοτικῆς ἀγωγῆς τετειχῶς». Βλ. Walbank ὁ.π., III, σ.259.

95. Βλ. R. Flacelière – É. Chambry, *Plutarque Vies*, tom. X, Paris 1976, σ. 36, σημ. 2.

96. Βλ. S. Pomeroy, *Spartan Women*, Oxford 2002, σ. 152.

θες»⁹⁷. Κατά τον Walbank⁹⁸ το χωρίο αυτό του Πολυβίου, είναι η μοναδική μαρτυρία για την πολυανδρία στη Σπάρτη είτε της γενικής μορφής είτε ανάμεσα σε αδέρφια (αδελφική πολυανδρία).

Βέβαια η παρατήρηση του Πολυβίου ότι τα παιδιά ανήκαν σε δύο ή περισσότερους άνδρες από κοινού δεν βρίσκει σύμφωνο τον MacDowell⁹⁹ δεδομένου ότι τόσο από τον Ξενοφώντα (*Λακ. Πολ.* 1, 7, 9 ιδιαίτερα «*τῶν δέ χρημάτων οὐκ ἀντιποιοῦνται*») όσο και από τον Πλούταρχο (*Λυκ.* 15, 12-13 ιδιαίτερα «*ἴδιον αὐτοῦ ποιήσασθαι τό γεννηθέν*») συνάγεται ότι κάθε παιδί ανήκε νομικά στον ένα από τους άντρες που σχετιζόταν με τη γυναίκα. Πιθανόν ο Πολύβιος να συγχέει τη Σπάρτη με κάποια άλλη πολιτεία π.χ. την Πλατωνική (πρβλ. Πλάτ. *Πολ.* 457d) ή να δίνει λανθασμένη ερμηνεία στην παρατήρηση που αποδίδεται στο Λυκούργο ότι τα παιδιά δεν ήταν ιδιωτική περιουσία των πατέρων τους αλλά «*κοινοί τῆς πόλεως*» (Πλουτ. *Λυκ.* 15, 14).

Πάντως σκοπός και αυτού του θεσμού πρέπει να ήταν η αύξηση των γεννήσεων και κατά συνέπεια η αύξηση του πληθυσμού της Σπάρτης.

Ε. Τα Στρατιωτικά

Και για τον τομέα των στρατιωτικών έχουμε κάποια ενημέρωση, καθώς ο Μεγαλοπολίτης ιστορικός έχει γνώσεις σχεδόν επαγγελματικές για τα θέματα αυτά: έτσι από το 4, 27, 5¹⁰⁰ μαθαίνουμε για τους *ἀρμοστές*, που ήταν στρατιωτικοί διοικητές και που κυρίως μετά τη νίκη στους Αιγός ποταμούς (405) η Σπάρτη είχε τη συνήθεια να στέλνει επικεφαλής μιας φρουράς για να συγκρατήσει ή να διοικήσει ένα νησί ή μια πόλη που ήταν υπό την εξουσία της.

Μια άλλη γενική πληροφορία που παίρνουμε αφορά στη μισθοδοσία

97. Πρβλ. Πλουτ. *Λυκ.* 15 και S. Perentidis, *Réflexions sur la Polyandrie à Sparte dans l'Antiquité*, *RHD* 75, 1997, σσ. 7-31.

98. Walbank, *ό.π.*, II, σσ. 340-1 (όπου εξετάζει το θέμα της πολυανδρίας και τις αιτίες που την προκαλούν τόσο στη Σπάρτη όσο και αλλού).

99. D. M. Mac Dowell, *Spartan Law*, Edinburgh 1986, σ. 86.

100. Πολύβ. 4, 27, 5: «*Πάλιν ἐκήρυττον ἀφιέντες τὰς πόλεις ἐλευθέραις καὶ αὐτονόμοις κατὰ τὴν ἐπ' Ἀνταλκίδου γενομένην εἰρήνην, τοὺς δ' ἄρμοστὰς οὐκ ἐξῆγον ἐκ τῶν πόλεων*». Για τους αρμοστές βλ. και Ξεν. *Λακ. Πολ.* 14.

του στρατού¹⁰¹ καθώς επίσης στο ότι ο στρατός έχει και ευζώνους¹⁰² και μισθοφόρους¹⁰³ και ξένους¹⁰⁴. Οι ξένοι, όπως είναι γνωστό, εμφανίζονται στο σπαρτιατικό στρατό για πρώτη φορά στα χρόνια του Πελοποννησιακού πολέμου¹⁰⁵. Βέβαια κατά τον Walbank¹⁰⁶ τόσο οι εύζωνοι όσο και οι

101. Πολύβ. 2. 63. 2 (το απόσπασμα αυτό είναι από το τμήμα που ο Πολύβιος κάνει κριτική στο Φύλαρχο): «Τόν δ' ἀκούσαντά φησι κρῖναι διότι δεῖ τήν ταχίστην ἐκκυβεύειν τοῖς δλοῖς πρό τοῦ συνείναι τά προσπεπτωκότα τὰς δυνάμεις, διὰ τό μηδεμίαν ὑπάρχειν ἐν τοῖς ἰδίοις πράγμασιν ἐλπίδα τοῦ δύνασθαι μισθοδοτεῖν». Πρβλ. Πλουτ. Κλεομ. 27. 4: «γλί-σχωρως καί μόλις πορίζοντα τοῖς ξένοις μισθόν καί τροφήν τοῖς πολίταις». Κάτι ανάλογο για τους Αχαιούς στον Πολύβιο 4. 60. 2.

102. Πολύβ. 2. 67. 2: «οἱ δέ μετὰ τῶν Κλεομένους ἱππέων ἐξ ἀρχῆς ταχθέντες εὐζωνοί». Ο Walbank (ό.π., I, σ. 282) σχολιάζοντας το χωρίο αναφέρει: «i.e. the mercenaries (cf. 65.10)». 2. 69. 3: «οἱ δέ βασιλεῖς κατά τόν Ὀλυμπον τό μὲν πρῶτον ἐποιοῦντο διὰ τῶν εὐζώνων καί μισθοφόρων τήν συμπλοκήν». Ο Walbank (ό.π., I, σ. 285) αναφέρει: «perhaps 'the light-armed mercenaries' (cf. V 36, 3, 53.3, where τούς ξένους καί μισθοφόρους means 'the mercenaries from abroad')». 11. 13. 1. 15. 6.

103. Πολύβ. 2. 65. 9 και 10· 5, 20, 6.36, 3.53, 3. 11, 11, 3.13, 7-8· 16, 37, 3 και 5. Οι μισθοφόροι χρησιμοποιούνται περισσότερο από τους τυράννους παρά από τις δημοκρατίες (βλ. F. W. Walbank, *Polybius*, ό.π., σ. 89). Στο 11, 18, 1 ο Πολύβιος αναφέρει: «... καί μηδενός φείδεσθαι τῶν μισθοφόρων διὰ τό τούτους εἶναι τούς συναύξοντας ἀεί τὰς ἐν τῇ Σπάρτῃ τυραννίδας». Για τα προβλήματα που δημιουργεί η χρήση μισθοφορικού στρατού βλ. Πολύβ. 1. 43, 1-3. Για τη χρησιμοποίηση μισθοφόρων από τους Σπαρτιάτες βασιλεῖς βλ. Walbank, ό.π., II, σ. 293. Για τους μισθοφόρους γενικά της Ελληνιστικής εποχής βλ. G. T. Griffith, *The Mercenaries of the Hellenistic World*. Groningen 1968. [για την Ελληνιστική Σπάρτη ως εργοδότη των μισθοφόρων βλ. σσ. 93-98 (στη σ. 98 αναφέρεται μάλιστα ότι οι μισθοφόροι απετέλεσαν για χρόνια το δεύτερο τείχος άμυνας της Σπάρτης)] και É. Foulon, *Μισθοφόροι et Ξένοι Hellenistiques*, REG 108, 1995, σσ. 211-218. Για το στρατό γενικά των Ελληνιστικών χρόνων βλ. M. Launey, *Recherches sur les armées hellénistiques*, 2 vols., Paris 1987. (ανατ. από τους Yv. Garlan, Ph. Gauthier, C. Orrieux), σσ. 113-118 και 1119-1120.

104. Πολύβ. 5. 36, 3. 53, 3. Στο 11, 13, 1 και 11, 14, 1 τους αναφέρει ως ξενικόν. Στο 11, 13, 8 σημειώνει: «ἡ δέ τῶν μονάρχων ἀσφάλεια τό παράπαν ἐν τῇ τῶν ξένων εἰννοία κείται καί δυνάμει», αφού προηγουμένως τονίζει τη διαφορά που υπάρχει στα «παρά τοῖς μονάρχους ξενικά τῶν ἐν ταῖς δημοκρατίαις μισθοφορούντων» (11, 13, 5). Αν συγκρίνουμε το χωρίο 11, 13, 8 με το 11, 18, 1 (βλ. παραπ. σημ. 103) θα αντιληφθούμε ότι οι ξένοι είναι οι μισθοφόροι. Έχει υποστηριχθεί ότι οι μισθοφόροι είναι στρατός μόνιμος, ενώ οι ξένοι είναι στρατός προσωρινός. Ο διαχωρισμός αυτός κατά τον É. Foulon (ό.π., σ. 212) δεν θεμελιώνεται από την εξέταση πολλών χωρίων του Πολυβίου.

105. Βλ. Θουκ. 3, 109, 2· Fr. Ollier, ό.π., σ. 63.

106. Βλ. σημ. 102.

ξένοι είναι μισθοφόροι. Επίσης από τον Πολύβιο πιστοποιείται η ύπαρξη πεζικού¹⁰⁷, ιππικού¹⁰⁸ και η μελλοντική δημιουργία στόλου¹⁰⁹.

Όσο για τα όπλα που έφεραν οι Λακεδαιμόνιοι έχουμε την πληροφορία ότι γενικά τους βοηθούσε πολύ το είδος του οπλισμού (5, 23, 2) και ότι στη μάχη της Μαντίνειας, το 207 π.Χ., χρησιμοποιούσαν τη σάρισσα (Πολύβ. 11, 15, 6), το επίμηκες δόρυ που ήταν το πιο φοβερό όπλο των Μακεδόνων¹¹⁰ και είχε μήκος, κατά τον Πολύβιο, 14 πήχεις¹¹¹ και όχι 16¹¹². Ας μη ξεχνούμε ότι η χρήση της σάρισσας -αντί του δόρατος- είχε προταθεί από τον Κλεομένη Γ΄ στο μεταρρυθμιστικό του πρόγραμμα (Πλουτ. Κλεομ. 11). Επίσης βλέπουμε να μεταχειρίζονται όργανα και βέλη καταπελτικά (11, 11, 3) καθώς και τους καταπέλτας (11, 12, 4).

ΣΤ. Το Νόμισμα

Ο Πολύβιος στο 6, 49, 8 μας γνωστοποιεί ότι ο Λυκούργος εισήγαγε στη Σπάρτη «σιδηροῦν νόμισμα»¹¹³, αλλά δεν τους εξυπηρετούσε πλέον και ήταν ανάγκη να υπάρξει ένα «κοινό νόμισμα», που θα ήταν παραδεκτό από όλους, αλλά και εύχρηστο¹¹⁴. Αυτή η ανάγκη εκδηλώθηκε, όταν

107. Βλ. π.χ. Πολύβ. 6, 49, 8.

108. Βλ. π.χ. Πολύβ. 2, 65, 10. 66, 7. 67, 2. 69, 6 και 10.

109. Βλ. π.χ. Πολύβ. 6, 49, 8, όπου υπονοεί τη μελλοντική δημιουργία στόλου, μετά την παρακμή των θεσμών του Λυκούργου.

110. Για τη σάρισσα βλ. M. Andronicus, *Sarissa*, BCH 94, 1970, σσ. 91-107.

111. Πολύβ. 18, 29, 2: «τό δέ τῶν σαρισῶν μέγεθος ἐστὶ κατὰ μὲν τὴν ἐξ ἀρχῆς ὑπόθεσιν ἑκκαίδεκα πηχῶν, κατὰ δέ τὴν ἀρμογὴν τὴν πρὸς τὴν ἀλήθειαν δεκατεττάρων».

112. Όπως αναφέρει ο Πολύβιος. Στρ. 2, 29, 2: «ἐκάστη δέ σάρισα πηχῶν ἦν ἑκκαίδεκα». Ωστόσο αυτή η διαφορά του μήκους δεν σημαίνει και αντιδικία των συγγραφέων, κατά τον A. M. Snodgrass (*Arms and Armour of the Greeks*, London 1967, σ. 118), αλλά απλά ο καθένας μάς παραθέτει το μήκος που είχε η σάρισσα στην εποχή του.

113. Για το «σιδηροῦν νόμισμα» βλ. Walbank, *ό.π.*, I, σσ. 731 και 735. Πληροφορίες για τον τρόπο κατασκευής του πατροπαράδοτου σιδερένιου νομίσματος βρίσκουμε στον Πλούταρχο στο βίο του Λυσάνδρου, κεφ. 17.

114. Γιατί το νόμισμα που θεσμοθέτησε ο Λυκούργος δεν ήταν εύχρηστο· βλ. Ξεν. Λακ. Πολ. 7, 5: «πρῶτον μὲν γάρ νόμισμα τοιοῦτον κατεστήσατο, ὃ δεκάμνων μόνον ἂν εἰς οἰκίαν εἰσελθόν οὔποτε δεσπότης οὔδὲ οἰκέτας λάθοι· καὶ γὰρ χώρας μεγάλης καὶ ἀμάξης ἀγωγῆς δέοιτ' ἂν. χρυσίον γε μὴν καὶ ἀργύριον ἐρευνᾶται, καὶ ἂν τί που φανῆ, ὃ ἔχων ζημιούται. τί οὖν ἂν ἐκεῖ χρηματισμός σπουδάξοιτο, ἔνθα ἢ κτῆσις πλείους λύπας ἢ ἡ χρῆσις εὐφροσύνας παρέχει.» Πρβλ. Πλουτ. Λυκ. 9, 2.

χρειάστηκε να επικοινωνήσουν με τον έξω της Πελοποννήσου κόσμο. Γι' αυτό αναγκάστηκαν «ἐπί θύρας μὲν πορεύεσθαι τῶν Περσῶν, φόρους δὲ τοῖς νησιώταις ἐπιτάττειν, ἀργυρολογεῖν δὲ πάντας τοὺς Ἑλληνας» (6, 49, 10). Πάντως ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἄγη Β' (426-397 π.Χ.) γιὰ πρώτη φορά εἰσέφερε νομίσμα στὴ Σπάρτη καὶ μαζί με τὸ νόμισμα ἡ πλεονεξία καὶ ἡ ἀγάπη γιὰ τὸν πλοῦτο ἐξαιτίας τοῦ Λυσάνδρου, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Αῤῥήνας (404 π.Χ.) μετέφερε στὴν πατρίδα τοῦ πάρα πολλὰ λάφυρα καὶ «ἐνέπλησε τὴν πατρίδα φιλοπλουτίας καὶ τρυφῆς», καταστρατηγώντας ἐτσι τοὺς νόμους τοῦ Λυκούργου (Πλουτ. Λυκ. 30).

Ἡ περιφρόνηση τοῦ υλικοῦ καὶ χρηματικοῦ κέρδους καταγράφεται στὸ 6, 45, 4 καὶ γι' αὐτὸν τὸ λόγο δὲν ὑπάρχει στὴν πολιτεία φιλοδοξία γιὰ περισσότερο ἢ λιγότερο κέρδος. Βέβαια αὐτὸ ἦταν καὶ ἀπόρροια τῆς χρήσης τοῦ σιδηροῦ νομίσματος. Πολύ ἀργότερα τὸ 180 π.Χ. με τὸ Χαίρωνα (24, 7), ἔχουμε κατάχρηση τοῦ δημοσίου χρήματος (καὶ κατὰ συνέπεια ἐγκατάσταση τῶν δοκιμαστήρων) που σημαίνει ὅτι ἔχει παύσει προ πολλοῦ νὰ ἰσχύει τὸ παραδοσιακὸ σύστημα τοῦ Λυκούργου.

Ζ. Το Ἐμπόριο

Για τὸ ἐμπόριο τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μαθαίνουμε ὅτι λειτουργεῖ βάσει τῆς ἀνταλλαγῆς αγαθῶν. Συγκεκριμένα τὸ χωρίο τοῦ Πολυβίου 6, 49, 8-9 ἀναφέρει ξεκάθαρα ὅτι οὔτε τὸ «σιδηροῦν νόμισμα» οὔτε ἡ ἀνταλλαγή τῶν καρπῶν¹¹⁵, που παράγονταν κάθε ἔτος, με ἄλλα προϊόντα που τοὺς ἦταν ἀναγκαῖα καὶ τοὺς ἔλειπαν, δὲν τοὺς ἐξυπηρετούσαν. Ἐτσι ἐγίνε φανερὴ πλέον ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ ἐμπορίου εἶδος με εἶδος καὶ κατὰ συνέπεια ἡ ἀνάγκη γιὰ κοινὸ νόμισμα καὶ γιὰ ἀλλαγὴ τοῦ συστήματος.

Η. Ἡ Ἐνδυμασία

Ἐνδυματολογικῆς φύσεως εἶναι ἡ πληροφορία που βρίσκουμε στὸν Πολύβιο 11, 18, 1: «Ὁ δὲ Φιλοποίμην, ἐπιγνούς τὸν Μαχανίδα ἀπὸ τε τῆς πορφυρίδος¹¹⁶ καὶ τοῦ περὶ τὸν ἵππον κόσμου». Δηλαδή ὁ Φιλοποίμην

115. Πρβλ. καὶ Ιουστ. 3, 2, 11: «*Emi singula non pecunia, sed compensatione mercium jussit*».

116. Πρβλ. Πολύβ. 38, 7, 2 ὅπου ὁ Ασδρούβας, ὁ στρατηγὸς τῶν Καρχηδονίων που ἦταν ἕνας κενόδοξος ἀλαζῶν «πρῶτον μὲν γὰρ παρῆν ἐν πανοπλίᾳ. πορφυρίδα θαλαττιᾶν ἐπιπεπορημένος». Πλουτ. Κλεομ. 6, 6 ὅπου ἀναφέρεται στὸ Λυδιάδα που εἶχε διατελέ-

αντιλήφθηκε το Μαχανίδα, που ήταν τύραννος των Λακεδαιμονίων, από το πορφυρούν ιμάτιο και από το στολισμό του ίππου. Σε συνδυασμό με τις άλλες πηγές, συνάγεται το συμπέρασμα ότι οι άρχοντες μάλλον φορούσαν την πορφυρίδα και οι στρατιώτες τη φοινικίδα¹¹⁷, τον ερυθρό χιτώνα που αποτελεί το χαρακτηριστικό της Σπαρτιατικής πολεμικής στολής. Ο κόκκινος μανδύας, κατά τον Anton Powell¹¹⁸, ήταν ευδιάκριτος, προσείλκυε την προσοχή του εχθρού και το μήνυμα που εξέπεμπε ήταν μήνυμα εκφοβισμού και αυτοπεποίθησης. Ας προστεθεί εδώ και ο τρίβων, το μοναδικό ιμάτιο που φορούσαν οι Σπαρτιάτες χειμώνα-καλοκαίρι¹¹⁹.

σει τύραννος της Μεγαλόπολης «τόν δέ Λυδιάδα νεκρόν ἀχθῆναι πρὸς αὐτόν κελεύσας, κοσμήσας πορφυρίδι καί στέφανον ἐπιθείς...»· Ξεν. Κύρ. Παιδ. 2, 4, 6. Από το χωρίο του Ξεν. Κύρ. Παιδ. 8, 3, 3 φαίνεται ότι διαφέρει η πορφυρίς από τη φοινικίδα.

117. Ο ερυθρός χιτώνας αποτελεί χαρακτηριστικό της Σπαρτιατικής στολής και μάλιστα της πολεμικής. Η επιλογή του ερυθρού χρώματος έγινε, γιατί είχε πολλά πλεονεκτήματα: ένα ύφασμα με αυτό το χρώμα αργεί να λερωθεί· το αίμα μιας πληγής, ενός τραύματος διακρίνεται πιο δύσκολα και δεν προκαλεί αίσθηση στους συμπολεμιστές του τραυματία. Στην Αρχαία Ελλάδα εξάλλου, οι γυναίκες απέφευγαν το ερυθρό χρώμα στα ενδύματά τους, επειδή πιστευόταν ότι το κόκκινο χρώμα είχε μαγικές ιδιότητες. Στην πραγματικότητα, η πορφύρα ήταν το σύμβολο του αρχηγού, του επικεφαλής και ταυτόχρονα το χρώμα που δηλώνει τον προστάτη και τον αρωγό. Βλ. Ξεν. Λακ. Πολ. 11, 3: «εἷς γε μὴν τὸν ἐν τοῖς ὄπλοις ἀγῶνα τοιάδ' ἐμηχανήσαντο, στολήν μὲν ἔχειν φοινικίδα, ταύτην νομίζων ἥκιστα μὲν γυναικεία κοινωνεῖν, πολεμικωτάτην δ' εἶναι, καὶ χαλκῆν ἀσπίδα» και Fr. Ollier. *ό.π.*, σ. 54. Πρβλ. και Ξεν. Κύρ. Ανάβ. 1, 2, 16· Αριστοφ. *Λυσ.* 1140· Αριστ. *Απ.* 542· Πλουτ. *Λυκ.* 27, 2· Αιλ. *Ποικ. Ιστ.* 6, 6· (Στον Πολύβ. 2, 66, 11 η λέξη φοινικίς έχει άλλη σημασία· δηλώνει το κόκκινο ύφασμα, όπως και σε ένα χωρίο του Πλουτ. *Φιλ.* 6).

118. Anton Powell, "E"- *Ιστορικά*, τ. 87 (14 Ιουνίου 2001), σ. 38.

119. Για τον τρίβωνα βλ. Ξεν. *Λακ. Πολ.* 2, 4· Πλουτ. *Νικ.* 19, 4-6. Στον Πλούταρχο (**Αγισ* 4, 2) απαντά ο τύπος *τριβώνιον*, υποκοριστικό της λέξεως *τρίβων*. Και στην Κρήτη *οἱ παῖδες* στην ομαδική διαβίωση τόσο κατά τη θερινή περίοδο όσο και κατά τη χειμερινή φορούσαν το ίδιο ιμάτιο (Ηρακλ. Ποντ. 3, 3= *FGrHist* 2, 211). Πολύ διαφωτιστικό για τον τρόπο ενδυμασίας γενικά των Σπαρτιατών είναι το χωρίο του Θουκυδίδη 1, 6, 4-6: «μετρία δ' αὐ ἐσθῆτι καὶ ἐς τὸν νῦν τρόπον πρῶτοι Λακεδαιμόνιοι ἐχρήσαντο καὶ ἐς τὰ ἄλλα πρὸς τοὺς πολλοὺς οἱ τὰ μείζω κεκτημένοι ἰσοδίατοι μάλιστα κατέστησαν. Ἐγυμνώθησάν τε πρῶτοι καὶ ἐς τό φανερόν ἀποδύντες λίπα μετὰ τοῦ γυμνάζεσθαι ἠλείψαντο· τό δέ πάλοι καὶ ἐν τῷ Ὀλυμπικῷ ἀγῶνι διαζώματα ἔχοντες περὶ τὰ αἰδοῖα οἱ ἀθληταὶ ἠγωνίζοντο, καὶ οὐ πολλὰ ἔτη ἐπειδὴ πέπανται». Επίσης στον Αλκμάν, στο Παρθένειο απ. 1 (Dielh), τα κορίτσια της Σπάρτης φορούν πορφυρό ένδυμα και λυδικές μήτρες (Βλ. Η. Bengtson, *Griechische Geschichte*, 5η έκδ., Μόναχο 1977, σ. 118, σημ. 5).

Θ. Η Μουσική

Ο Λυκούργος είχε υποστηρίξει τη μουσική παιδεία ως ανάγκη της εκπαίδευσης, σύμφωνα με τον Πλούταρχο (Ηθ. 238β «ὁ γὰρ Λυκοῦργος παρέξευξε τῇ κατὰ πόλεμον ἀσκήσει τὴν φιλομουσίαν, ὅπως τὸ ἄγαν πολεμικὸν τῷ ἐμμελεῖ κερασθὲν συμφωνίαν καὶ ἁρμονίαν ἔχη». Τη μουσική αφορά και η πληροφορία που προέρχεται από τον Πολύβιο 4, 20, 6: «οὐδέ τούς παλαιούς Κρητῶν καὶ Λακεδαιμονίων αὐλόν¹²⁰ καὶ ρυθμὸν εἰς τὸν πόλεμον ἀντί σάλπιγγος εἰκῆ νομιστέον εἰσαγαγεῖν». Ο αὐλός αποτελεί λακωνική ιδιορρυθμία, ενώ οι άλλες πόλεις χρησιμοποιούν μόνο σάλπιγγα¹²¹.

Ι. Η Κλήση διά του κήρυκος

Από τον Πολύβιο 4, 22,8 πληροφορούμαστε ότι οι στρατεύσιμοι καλούνται διά του κήρυκος να συγκεντρωθούν ένοπλοι στο ιερό της Χαλκιοίκου Αθηνάς¹²², διότι δήθεν οι Μακεδόνες είχαν έρθει στην πόλη. Ένοπλοι επίσης έπρεπε οι ενήλικες να βαδίζουν με πομπή προς το ναό της ίδιας θεάς κατά την τέλεση μιας θυσίας, που είχε καθιερωθεί πριν από πολύ χρόνο (4,35,2).

Συνοψίζοντας, παρατηρούμε ότι οι πολιτικοί θεσμοί της Σπάρτης ως επί το πλείστον αναφέρονται στο παραδοσιακό πολίτευμα του Λυκούργου, το οποίο εξυμνεί και επαινεί ο Πολύβιος, γιατί κατάφερε να δημιουργήσει μια μεγάλη δύναμη, τη Σπάρτη, και πολίτες, τους Λακεδαιμονίους, που διοικούνται και ομονοούν καλύτερα από όλους τους Έλληνες (Πολύβ. 6, 46, 8), ενώ οι κοινωνικοί θεσμοί σχετίζονται τόσο με το παραδοσιακό πολίτευμα όσο και με το κοινωνικό καθεστώς της εποχής του (έτσι έχουμε τους *δοκιμαστήρες τῶν κοινῶν*, τις πληροφορίες για τα στρατιωτικά, το εμπόριο κ.ά.).

120. Βλ. Ξεν. Λακ. Πολ. 13, 8: «δταν γὰρ ὀρώντων ἤδη τῶν πολεμίων χίμαιρα σφαγιάζεται, αὐλεῖν τε πάντας τούς παρόντας αὐλητὰς νόμος καὶ μηδένα Λακεδαιμονίων ἀστεφάνωτον εἶναι». Πρβλ. Πλουτ. Λυκ. 21 και 22.

121. Βλ. Fr. Ollier, ὄ.π., σ. 69 και Walbank, ὄ.π., I, σ.467.

122. Για το ναό της Χαλκιοίκου Αθηνάς και τη λατρεία της βλ. Walbank, ὄ.π. .I, σα. 469-470, 483-484.

Ο Λένυ¹²³ βέβαια πιστεύει ότι, εάν το έργο του Πολυβίου ήταν η μόνη διαθέσιμη πηγή για την πολιτεία της Σπάρτης, θα αγνοούσαμε την ύπαρξη των εφόρων, των ειλώτων και των περιοίκων και θα παρουσιαζόταν η γερουσία ως το βασικό όργανο της κυβέρνησης.

Θα συμφωνήσουμε σε γενικές γραμμές με το Λένυ για το ρόλο της γερουσίας, αλλά θα πρέπει να προστεθεί για τους εφόρους ότι, ενώ υπάρχουν αρκετά χωρία, δεν σκιαγραφείται η εικόνα τους με τις ευρείες αρμοδιότητες των υπουργείων εξωτερικών και εσωτερικών αλλά και με την παντοδυναμία που είχαν κατά την κλασική εποχή. Για τους περιοίκους έχουμε βέβαια δύο γενικές αναφορές αλλά δεν μας δίδονται ούτε οι αρμοδιότητές τους ούτε οι σχέσεις τους με τις άλλες κοινωνικές τάξεις της Σπάρτης.

Παρότι πολλές από τις πληροφορίες που μας παρέχει ο Πολύβιος στο έργο του είναι δευτερεύουσας σημασίας σε σχέση με εκείνες που αντλούμε από άλλες πηγές (Ξεν. Λακ. Πολ., Αριστ. Πολ., Πλουτ. Λυκ.), αναμφισβήτητα ο Αχαιός ιστορικός μάς δίνει μια άλλη διάσταση των πραγμάτων και προσθέτει και αυτός ένα μικρό λιθαράκι στην καταγραφή των πολιτικών και ιδιαίτερα των κοινωνικών θεσμών της ιστορικής αυτής πόλης του Ταϊγέτου, που τόσο πολύ απασχόλησε και συνεχίζει να απασχολεί τους ερευνητές και τους μελετητές του αρχαίου Ελληνικού κόσμου.

123. Lénvy, *ό.π.*, σ. 71. Βλ. παραπ. σημ. 80.

RÉSUMÉ

LES INSTITUTIONS DES LACÉDÉMONIENS CHEZ POLYBE

Par
Zoé Papastylou-Filiou

Les institutions politiques des Lacédémoniens se réfèrent pour la plupart au régime traditionnel de Lycurgue, que Polybe exalte et loue d'avoir réussi à créer une grande force, telle que Sparte, et des citoyens tels que les Lacédémoniens. Quant aux institutions sociales, elles sont en relation avec le régime traditionnel autant qu'avec le système social de l'époque de Polybe (ici s'inscrivent les « contrôleurs des affaires publiques », les informations sur les affaires militaires, le commerce etc.).

E. Lévy (La Sparte de Polybe, *Ktéma* 12, 1987, p. 71) croit que « si ses analyses (=de Polybe) étaient notre seule source sur la *politeia* de Sparte, nous ignorerions l'existence des éphores comme celles des hilotes et des périèques, et verrions dans la géroisie l'organe essentiel du gouvernement ».

En ce qui concerne le rôle de la géroisie nous sommes, en général, d'accord avec Lévy ; mais à propos des éphores il faut y ajouter que, malgré l'existence de plusieurs passages relatifs à ce sujet, leur image n'est pas esquissée dans leurs vastes compétences des ministères de l'intérieur et de l'extérieur ni dans l'omnipotence qu'ils avaient à l'époque classique. Quant aux périèques, nous disposons de deux citations générales, mais celles-ci ne nous informent ni sur leurs compétences ni sur leurs relations avec les autres classes sociales.

Certes beaucoup d'informations que nous fournit Polybe sont d'une importance secondaire par rapport aux renseignements puisés dans d'autres sources (Xénophon, *Rép. Lacéd.*; Aristote, *Pol.*; Plutarque, *Lyc.*), mais l'historien nous offre indiscutablement une autre dimension des choses en apportant sa propre contribution à la description des institutions politiques et, surtout, sociales de Sparte.

